

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΑΣΤΡΟ ΣΤΟ ΤΗΓΑΝΙ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΜΟΙΑΖΕΙ ΜΕ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΤΟΥ ΜΠΙΣΤΙΟΥ. Ο ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΑΡΑΒΑ ΓΕΩΓΡΑΦΟΥ EDRISI.

Το κάστρο Τηγάνι μοιάζει πολύ με του Μπιστιού στην Ερμιόνη (**Εικόνα 25 α**). Είναι κτισμένο στην άκρη χερσονήσου μήκους περίπου 1450 μέτρων. Κτισμένο σε ένα περίπου τετραγωνικό χώρο 50 μέτρα πάνω από τη θάλασσα με πολύ απότομα βράχια. Καλύπτει έκταση περίπου 23 στρεμμάτων με μία μικρή προέκταση. Στη βάση της χερσονήσου υπάρχει λόφος σε ύψος 100 μέτρων, ενώ η μεταξύ απόσταση είναι πολύ χαμηλότερη. Έχει όρμο σχετικά ασφαλή και μικρό λιμανάκι, του Μέζαπος. (σχετικά με το κάστρο Τηγάνι στο άρθρο: «Ανασκαφή εις το Τηγάνι της Μάνης», Νικόλαος Β. Δρανδάκης, Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1964).

Το κάστρο του Μπιστιού βρίσκεται στο άκρο χερσονήσου περίπου 1250 μέτρων. Είναι πολύ μεγαλύτερο, έκταση περίπου 75 στρέμματα, και στη βάση της χερσονήσου ο λόφος του Πρωνός έχει ύψος 65 μέτρα. Το ενδιάμεσο είναι χαμηλό και ομαλό.

Εικόνα 25 α. Κάστρο Τηγάνι στη Μάνη και κάστρο στο Μπίστι Ερμιόνης.

Στην **Εικόνα 25 β** βλέπουμε το κάστρο Τηγάνι. Έχει και αυτό μια μεγάλη τρίκλιτη Βασιλική που πιστεύεται ότι είναι κτισμένη, όπως και το κάστρο, από τα χρόνια του Ιουστινιανού.

***Εικόνα 25 β.** Το βυζαντινό κάστρο Τηγάνι. Δεσπόζει μεγάλη τρίκλιτος Βασιλική του 6^{ου} αιώνα.*

Το κάστρο Τηγάνι πιστεύεται ότι διαλύθηκε πλήρως την εποχή του Κλαδά, περί του 1480 όπως και άλλα κάστρα της Μάνης. Βλέποντας την επέλαση των Οθωμανών διέλυσαν τα κάστρα σε σωρούς, ώστε να μην είναι κατοικήσιμα και εγκατασταθούν σε αυτά Οθωμανοί. Ήταν ένα επιτυχές στρατήγημα. Το Τηγάνι ήταν ήδη ορισμένες γενιές εγκαταλειμμένο και οι Μανιάτες σήκωναν όλα τα χρήσιμα οικοδομικά υλικά κατεδαφίζοντας ό,τι είχε απομείνει. Δεν έχει ακόμη προσδιοριστεί, ούτε είναι εύκολο, το πότε έχασε τη στρατηγική του σημασία και παραμελήθηκε από τους βυζαντινούς.

Ο Άραβας γεωγράφος Edrisi το 1154 περιηγήθηκε τον ελλαδικό χώρο. Το 1149 έχει τελειώσει η Δεύτερη Σταυροφορία. Ο Edrisi εργάζεται στην αυλή του Ρογήρου Β΄, βασιλιά της Σικελίας, σε ένα, θα λέγαμε, πολυεθνικό και ανεξίθρησκο περιβάλλον. Παρακάτω ο χάρτης που

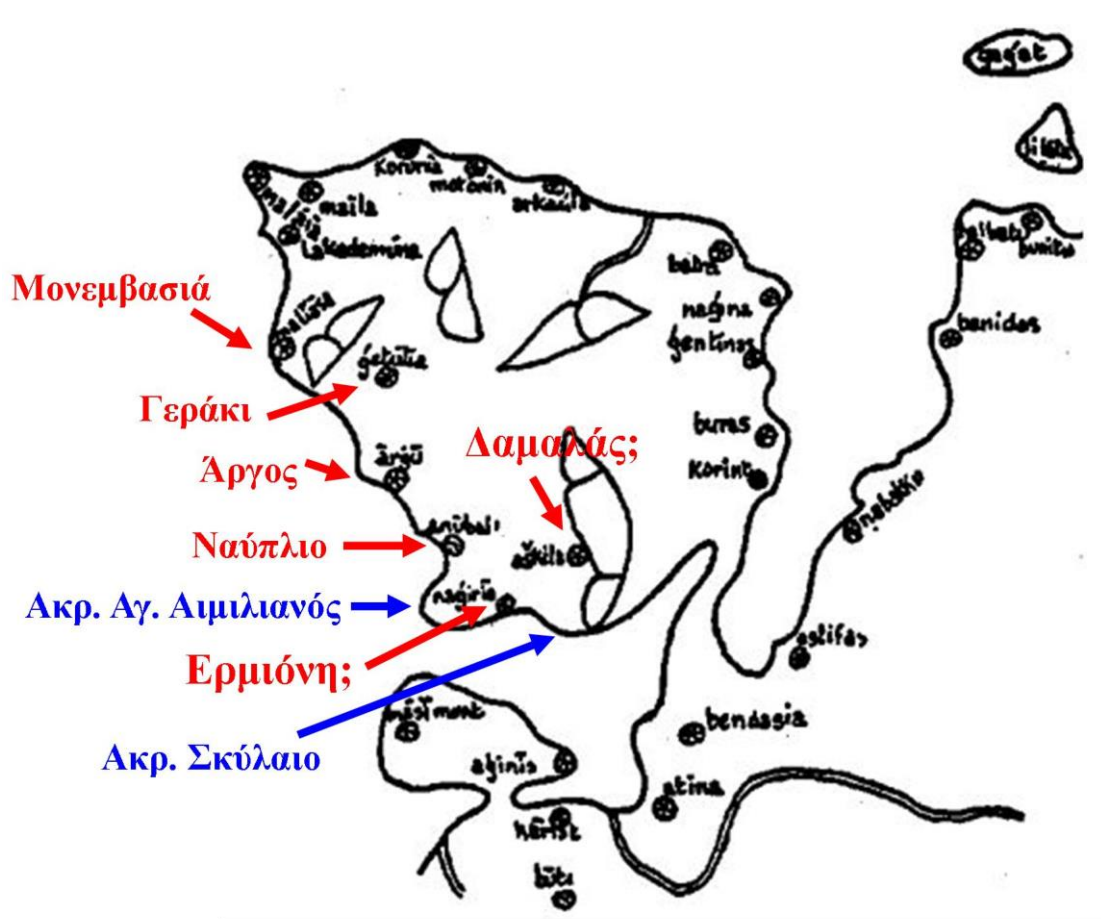
σχεδίασε της Πελοποννήσου και οι πληροφορίες που έδωσε για τα κύρια κάστρα και πόλεις (**Εικόνα 25 γ**). Παρ όλη την προχειρότητα του σχεδίου, ο Edrisi είναι εκ των μεγάλων γεωγράφων και ο παγκόσμιος χάρτης του ήταν ο ακριβέστερος στην εποχή του και χρησιμοποιήθηκε από τους θαλασσοπόρους τουλάχιστον για τα επόμενα 300 χρόνια.

Μπορεί να μην αποτυπώνει την Πελοπόννησο ως «πλατανόφυλλο», αλλά αυτό δεν υποδηλώνει άγνοια, αφού αποτυπώνει εξαιρετικά τον Κορινθιακό και Σαρωνικό κόλπο. Το σχέδιο του μοιάζει με ένα σκαρίφημα που σκοπό έχει να διατάξει τα παραλιακά κάστρα της Πελοποννήσου (που ενδιαφέρουν κυρίως τους Σταυροφόρους), ενώ δεν ασχολείται με το εσωτερικό της, παρά μόνο με τους κύριους ορεινούς της όγκους και τις διαβάσεις. Οι γεωγράφοι πολλές πληροφορίες τις έπαιρναν από τρίτους. Ως εκ τούτου δεν σημαίνει ότι ο Edrisi περιηγήθηκε όλα τα παράλια του χάρτη του.

Χάρτης και πληροφορίες Edrisi προέρχονται από το άρθρο: *«Η συμβολή περιηγητικών κειμένων, χαρτών και χαρακτηριστικών στην επίλυση του προβλήματος της ταύτισης των Κάστρων της Μάνης»*, Παναγιώτης Κατσαφάδος, Πρακτικά Συμποσίου, λιμένα Αρεόπολης 4-7 Νοεμβ. 1993, Αθήνα 1996, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

Στο άρθρο αυτό η αναζήτηση και ταύτιση ακρωτηρίων, πόλεων και κάστρων μόνο της νότιας Πελοποννήσου, ξεκινά από την Arkadia (Κυπαρισσία).

Εδώ θα ξεκινήσουμε από τον Ισθμό και θα έρθουμε προς Ερμιονίδα. Οι διαπιστώσεις ίσως βοηθούν και στην πληρέστερη ταυτοποίηση των κάστρων της Μάνης.

A. Le Péloponnèse, d'après la carte d'Edrisi (éd. K. Miller, *Mappe Arabica*, I, 2, pl. IV-V)

De la (Arkadia) a Motonia, ville defendue
par un fort qui domine la mer, 30 milles.

De Modon a Nama 12 milles.

De la a Corona, petite ville
avec une fort qui domine la mer, 28 milles.

De Coron a Maitha, ville grande et peuplee, 20 milles.

De Maitha a Malaia, 24 milles.

Malaia est aussi le nom d'un promontoire a partir duquel la mer forme une courbure vers le nord. De la on peut apercevoir, par un temps clair, les montagnes de l'île de Crete. Ce passage, que doivent necessairement franchir ceux qui veulent penetrer dans la Romanie ou en sortir, a 60 milles de largeur. De Malaia a El Kedemona on compte 56 milles.

Lacedemone est une ville considerable et florissante située a 6 milles de la mer.

De Lacedemone a Maliasa, ville defendue par un chateau très élevé qui domine la mer, d'ou l'on aperçoit l'île de Crete, a la distance de 90 (d'autres disent de 68) milles, 90 milles.

De Maliasa a Gethuria, lieu distant d'environ 8 milles de la mer, 30 milles.

De la a Argho, lieu celebre et beau paysage, 70 milles.

De la a Anaboli, 90 milles.

De la a Hadjiria, jolie ville située dans une plaine sablonneuse, non loin du fort d'Achkala, a la base d'un promontoire qui s'avance dans la mer sur un espace de 50 milles, et qui a 25 milles de largeur, 90 milles.

De Hadjiria a la ville de Bendesia, par la route directe, 135 milles.

Cette ville est situee a 50 milles du cap Achkala.

Εικόνα 25 γ. Ο Χάρτης της Πελοποννήσου του Edrisi και οι πληροφορίες του. Δεν δίνει σημασία και δεν σημειώνει τα νησιά του Αργοσαρωνικού. Στο βάθος σημειώνει την Ζάκυνθο και Κεφαλονιά. Αναλογικά θα μπορούσε να σημειώσει στον Σαρωνικό την Αίγινα με τη μεγάλη καστροπολιτεία της. Ίσως όμως στα χρόνια του να μην ήταν σε ανάπτυξη. Στον χάρτη έχουν, προς διευκόλυνση, γραφτεί τα κάστρα και οι πόλεις.

Ξεκινώντας από τον Ισθμό όπου η Κόρινθος τοποθετείται στη σωστή της θέση, συναντάμε ένα «τριπλό» βουνό. Προφανώς ξεκινάει από τα βουνά πάνω από τον Δαμαλά Τροιζηνίας (βουνά Κοιμωμένης) που αποκόπτουν το παραθαλάσσιο πέρασμα προς Παλιά Επίδαυρο και προς Κόρινθο. Το πρώτο «κόψιμο» των βουνών υποδηλώνει το πέρασμα που από Ερμιονίδα και Τροιζηνία σε περνάει, μέσω Τραχιάς, προς Λυγουριό και σε κατεβάζει σε Παλιά Επίδαυρο. Το μεσαίο μεγάλο βουνό είναι ο όγκος του Αραχναίου και το δεύτερο «κόψιμο» το πέρασμα από τα Δερβενάκια στην Κόρινθο που είναι κύριο όχι μόνο για το Άργος και το Ναύπλιο, αλλά και για όσους έρχονται μέσω Τσακωνιάς η Τρίπολης. Μετά ακολουθεί τρίτο βουνό που από Αραχναίο πηγαίνει προς Ζήρια.

Βάσει των ως άνω η θέση του ακρωτηρίου Achkala είναι η υποδεικνυόμενη με το μπλε βέλος που ταυτίζεται με το ακρωτήριο Σκύλλαιο. Το ομώνυμο κάστρο Achkala (Ασκάλα) ως εκ τούτου ταυτίζεται με το κάστρο του Δαμαλά.

Ο Edrisi συμβουλευεται για τα ονόματα βυζαντινούς Έλληνες, πιθανόν και λατίνους, αλλά και βυζαντινούς ναυτικούς χάρτες. Ακούει και καταγράφει στα αραβικά προσομοιάζοντας με τα αραβικά γράμματα αυτό που ακούει. Αργότερα μεταφράζονται τα γραπτά του στα γαλλικά, με αναπόφευκτη κα άλλη παραφθορά των ονομάτων.

Το ακρωτήριο Σκύλλαιο είναι ήδη από τον Πausανία ταυτισμένο με τον μύθο της Σκύλλας. Σε όλους τους χάρτες και σε όλους τους ναυτικούς είναι γνωστό ως: Άκρα Σκύλλα, Άκρα Σκυλλί, Capo di Scilli. Χάρτες εμφανίζουν και νησί scilli, scilla, schilla. Πέραν αυτού η Σκύλλα και το πτώμα της που έμεινε άταφο, υποδηλώνει και την κακοκαιρία που συναντούν οι ναυτικοί σε αυτό το ακρωτήριο. Μέχρι σήμερα όλοι μιλούν

για τη φουρτούνα και τα κύματα που σηκώνονται στα Τσελεβίνια, τα νησάκια που είναι απέναντι από το ακρωτήριο.

Έτσι το ακρωτήριο παίρνει στους χάρτες και το όνομα *Caro di Mala*, *C. d' mala* (ακρωτήριο της κακιάς, ή κακό ακρωτήριο), ενώ σε χάρτες παρουσιάζεται και χωριό *Mala*. Στο βιβλίο μου «*Η ΤΩΝ ΕΡΜΙΟΝΕΩΝ ΠΟΛΙΣ*», έχω διατυπώσει την άποψη ότι το όνομα «*Δαμαλάς*» δεν προέρχεται από το δάμαλις ή δαμάλα, αλλά είναι παραφθορά του ακρωτηρίου *d' mala* = *Damala*. Και σε χάρτες το όνομα *Damala* παρουσιάζεται στη θέση της Τροιζήνας (σε μερικούς ως παλιός *Δαμαλάς*) αλλά και στον Πόρο (ως νέος *Δαμαλάς*).

Ως εκ τούτου το ακρωτήριο και το ομώνυμο κάστρο *Achkala* (Ασκάλα) είναι παραφθορά της βυζαντινής ονομασίας «*Άκρα Σκύλλα*», η οποία σημειώνεται στους χάρτες, όπως και σήμερα «*Α. Σκύλλα*». Στον Πόρο η ακτή αλλά και η θάλασσα από το Νεκροταφείο προς το Μοναστήρι ονομάζεται *Ασκέλι*. Ίσως το όνομα να είναι παραφθορά του *Achkala* (Ασκάλα).

Έτσι η επομένη χερσόνησος είναι της Ερμιονίδας και το άκρο της «*άκρα Κωλυέργια*», το σημερινό ακρωτήριο Άγιος Αιμιλιανός. Εδώ, στραμμένη προς τον Σαρωνικό, υπάρχει, μεταφράζοντας τις σημειώσεις, *«η Hadjiria (Χατζίρια, ή Χαζίρια, ή Χαζιρία) μια όμορφη πόλη που βρίσκεται σε μια αμμώδη πεδιάδα, όχι μακριά από το κάστρο της Achkala, στη βάση μιας χερσονήσου που εισχωρεί μέσα στη θάλασσα σε απόσταση 50 μιλίων και έχει πλάτος 25 μιλίων, 90 μίλια.*

Από τη Hadjiria μέχρι την πόλη της Bendesia, με απευθείας οδό, 135 μίλια.

Αυτή η πόλη (Bendesia) βρίσκεται 50 μίλια από το ακρωτήριο Achkala.».

Από την αρχή πρέπει να πούμε ότι η *Hadjiria* δεν μπορεί να είναι παρά η Ερμιόνη και το όνομα αυτό ηχητική παραφθορά του *Hermione*.

Στοιχεία που ενισχύουν αυτή την άποψη:

Όντως η Ερμιόνη βρίσκεται στη βάση της μεγαλύτερης χερσονήσου της Πελοποννήσου με αρχή από το Ναύπλιο και τον Ισθμό Κορίνθου. Πράγματι μπαίνει αυτή η μεγάλη χερσόνησος μέσα στη θάλασσα λίγο λιγότερο από 50 αραβικά μίλια, ενώ το πλάτος της μετρημένο από Άγιο

Αιμιλιάνο μέχρι άκρη Μεθάνων, ή από Ίρια μέχρι άκρη Παλιάς Επιδαύρου, ή από Ναύπλιο μέχρι Ισθμό είναι λίγο λιγότερο από 25 μίλια. Αλλά και η απόσταση δια ξηράς, μέσω Ναυπλίου, της Ερμιόνης που είναι ο ομαλός δρόμος μέχρι την πόλη Bendesia που βρίσκεται στην Αττική και προφανώς είναι η Βοιωτία, είναι περί τα 135 μίλια.

Η Ερμιόνη δια θαλάσσης απέχει από την πόλη Bendesia περί τα 50 μίλια, ενώ το ακρ. Σκύλλαιο απέχει 30 μίλια.

Μετά την Ερμιονίδα στον χάρτη υπάρχει ευρύς κόλπος στο βάθος του οποίου υπάρχει το Ναύπλιον (Anaboli), και ακολουθεί το Άργος (Argo) που όμως ως προς τη θέση του είναι μάλλον μετατοπισμένο στο Άστρος. Ακολουθούν μετά κανονικά το Γεράκι (παλιός σημαντικός βυζαντινός οικισμός με κάστρο) και η Μονεμβασιά.

Μετά τη Μονεμβασιά, η μικρή άκρη σαν τσέπι, είναι το Ακρωτήριο Μαλέας, στη συνέχεια ακολουθεί ο Λακωνικός κόλπος και το σημαντικό Ακρωτήριο Ταίναρο, στη συνέχεια ο Μεσσηνιακός κόλπος που ανοίγει μέχρι το Ακρωτήριο Ακρίτας όπου τα μεγάλα κάστρα της Μεθώνης και της Κορώνης και ακολουθεί η Κυπαρισσία (Arkadia). Το ότι οι κόλποι δεν τονίζονται δεν ξενίζει. Και σε μεταγενέστερους χάρτες ο Λακωνικός κόλπος και ο Μεσσηνιακός παρουσιάζονται με μικρό βάθος, σαν μισοφέγγαρα.

Η **Hadjiria** (Ερμιόνη) αναφέρεται ως όμορφη πόλη ή χωριό με κάμπους. **Δεν αναφέρεται ως κάστρο** όπως ο Δαμαλάς. Ο 11^{ος} και 12^{ος} αιώνας έχουν επαναφέρει την ανάπτυξη στην περιοχή μας, κτίζονται μοναστήρια, εκκλησίες. **Ίσως αυτή είναι η παλαιότερη αναφορά σε χάρτη για την Ερμιόνη ως πόλη ή χωριό και όχι ως αρχαία ερείπια**, χωρίς να διευκρινίζεται αν λειτουργεί το κάστρο της ή όχι, ή αν συνυπάρχουν το κάστρο στο Μπίστι και ο αμυντικός οικισμός Καστρί στον Πρώνα. Το κάστρο είναι πολύ μεγάλο για να το παραλείψει ο Edrisi. Κατ' αναλογία με το βυζαντινό κάστρο Τηγάνι πρέπει να έχει εγκαταλειφθεί, αρκετές γενιές πριν τον ξεσηκωμό του Κλαδά το 1480, ή πολύ νωρίτερα, ίσως και κατά τους σκοτεινούς αιώνες.

Πάντως, το ότι ο Edrisi αναγράφει κύριους οικισμούς και κάστρα και μέσα σε αυτά περιλαμβάνει την **Hadjiria** (Ερμιόνη) και επιλέγει να δώσει απόσταση μέχρι την Αττικοβοιωτία από Ερμιόνη αλλά και να

περιγράψει την χερσόνησο αναφορικά με αυτήν που βρίσκεται στη βάση της, σημαίνει ότι παίζει ρόλο στη περιοχή της ως λιμάνι, ως παραγωγικό μέρος και ως κόμβος.

Φαίνεται αυτά τα δύο κάστρα, Μπιστιού Ερμιόνης και Τηγανιού Μάνης, να έχουν τα ίδια πλεονεκτήματα αλλά και μειονεκτήματα. Είναι προστατευμένα από τη θάλασσα, αλλά δεν έχουν λιμάνι μέσα στην οχύρωσή τους. Έχουν μόνο μια έξοδο προς τη ξηρά, έτσι δεν μπορούν να αιφνιδιάσουν τον εχθρό, αφού είναι υποχρεωμένοι πάντα να βγαίνουν από τη κύρια πύλη και να έχουν σε υψηλότερες θέσεις τον εχθρό που, πλην των άλλων, από ψηλά μπορεί και παρακολουθεί τι γίνεται μέσα στο κάστρο. Για τον ίδιο λόγο η τροφοδοσία τους από τη στεριά είναι πολύ δύσκολη. Ίσως η τελική διάλυση τα χρόνια του Κλαδά και του κάστρου της Ερμιόνης να μην είναι παράλογη. Ίσως γι' αυτό δεν ρίζωσαν Οθωμανοί στην Ερμιονίδα.

Σημείωση: Στις πληροφορίες του Edrisi παρουσιάζεται μία απόσταση 90 μιλίων, που στο άρθρο που προαναφέραμε αποδίδεται ως απόσταση Άργους – Ναυπλίου που είναι βέβαια εξωπραγματική. Αποδίδεται σε λάθος αντιγραφής από τα αραβικά όπου το 0 παριστάνεται με μία τελεία. Άρα το σωστό θα ήταν τα 9 μίλια που ταιριάζει στην απόσταση των δύο πόλεων. Όμως αυτή η απόσταση των 90 μιλίων παρουσιάζεται και για την **Hadjiria** (Ερμιόνη) που πρέπει με την ίδια λογική να την θεωρήσουμε μεταξύ Ναυπλίου - Ερμιόνης που είναι πολύ λάθος (είναι περί 30 αραβικά μίλια), ενώ αν εκλάβουμε και εδώ το 0 ως τελεία, η απόσταση γίνεται 9 μίλια που είναι εξωπραγματική.

Οι αποστάσεις στη νότια Πελοπόννησο μεταξύ διαδοχικών πόλεων είναι λογικά ακριβής, αυτό δεν συμβαίνει για τη περιοχή μας. Φαίνεται όμως ότι για την Ανατολική Πελοπόννησο δίνει τις αποστάσεις με σημείο αναφοράς τη Μονεμβασιά που είναι ο τελευταίος και κύριος κομβικός σταθμός προς τους Άγιους Τόπους, αλλά και προς τη Βασιλεύουσα.

Έτσι η απόσταση των 70 μιλίων Μονεμβασιάς – Άργους, δια ξηράς, είναι λογική (ιδιαίτερα που στον χάρτη σημειώνει το Άργος στη θέση του Άστρους και όχι πολύ κοντά στο Ναύπλιο), η απόσταση των 90 μιλίων Μονεμβασιάς – Ναυπλίου, λογική, η απόσταση 90 μιλίων Μονεμβασιάς - Ερμιόνης είναι σχετικά μικρή (λογικό θα ήταν τα 120 μίλια).

Μια εύλογη ένσταση: Δεν υπάρχει μεγάλη ηχητική συγγένεια του **Hadjiria** με το Hermione, αν μπορεί να διατηρηθεί κάτι τέτοιο από τα αραβικά στα γαλλικά και μετά στα ιταλικά ή ελληνικά. Ήδη ο χάρτης αν προσέξουμε δεν αναγράφει j αλλά ġ όπως και στη λέξη για το Γεράκι. Άλλωστε ούτε το Μαλιάσα για τη Μονεμβασιά, ούτε το Γκεθούρια για το Γεράκι έχουν μεγάλη ηχητική σχέση. Άρα δεν πρέπει να ξενίζει και για την Ερμιόνη.

Σαν τελικό συμπέρασμα: Από όσα εκθέσαμε παραπάνω, από όσες λογικοφανείς υποθέσεις και να κάναμε, συγκρίσεις, αναλογίες, το Κάστρο στο Μπίστι παραμένει σιωπηλό. Σαν το κάστρο του Δοκού και το κάστρο της Κοκκινιάς στη Τροιζηνία, σε αντίθεση με το κατά πολύ μικρότερο κάστρο του Θερμησιού.

Φαίνεται να δημιουργήθηκε τα χρόνια του Ιουστινιανού, ίσως και νωρίτερα, αλλά πολύ γρήγορα έχασε τη στρατιωτική και εμπορική σημασία του και απέμειναν μόνο οι δυτικοί πύργοι του σαν αμυντική κατοικία φεουδαρχών, παρόλο που ο όρμος του Λιμανιού, ο κόλπος της Ντάρδιζας, της Κάπαρης και της Κουβέρτας, διατήρησαν σχεδόν μέχρι των ημερών μας τη σημασία τους για την ναυσιπλοΐα. Προφανώς πρέπει να το αποσυνδέσουμε από τον οικισμό Καστρί που αναπτύχθηκε στη νοτιοανατολική πλαγιά του Πρώνα.

ΤΟ ΚΑΣΤΡΙ.

Είναι ο οικισμός που συγκροτήθηκε ως καστροπολιτεία για την αντιμετώπιση κυρίως της πειρατείας. Θα μπορούσε να είναι στην ενδοχώρα, αλλά, ως φαίνεται, οι κάτοικοί του ασχολούνται με τη θάλασσα και δεν μπορούσαν να βρίσκονται μακριά της. Η ύπαρξη του Κάστρου του Μπιστιού (αργότερα των Πύργων του), έδινε μια επιπλέον ασφάλεια στον οικισμό. Αυτό οδηγεί στη σκέψη ότι μπορεί να σχηματίστηκε μετά τα χρόνια του Ιουστινιανού τότε που σταδιακά η Ανατολική Μεσόγειος αναστατώθηκε από τους Άραβες πειρατές και η Πελοπόννησος από την έλευση των Σλάβων. Η περίοδος αυτή άφησε πολλά ίχνη στα παράλια του Αργοσαρωνικού, από την Ύδρα και τον Δοκό ως το Τολό.

Η θέση του οικισμού δεν είναι η ανατολική πλαγιά του Πρωνός, εκεί που κατά τον Πausανία είχε απλωθεί η Ερμιόνη κατά την Ρωμαϊκή Εποχή, αλλά η νοτιοανατολική.

Η επιλογή της θέσης έχει να κάνει με το κλίμα, τις δυνατότητες άμυνας, πρόσβασης προς τους κάμπους, και τις δυνατότητες ελλιμενισμού μικρών κυρίως πλοίων.

Στη μακραίωνη ιστορία ενός οικισμού, αλλάζει μορφή ο ιδιωτικός χώρος κατοίκησης, αλλά ο κοινόχρηστος δύσκολα. Μπορεί οι δρόμοι να στενέψουν, οι πλατείες να μικρύνουν, αλλά δεν εξαφανίζονται, γιατί εξυπηρετούνται πολλοί.

Έτσι με μια ματιά στον χάρτη (σήμερα στους Google maps δορυφορικής λήψης) παρατηρούμε ότι η νότια πλαγιά του Πρώνα έχει ακατάστατη ρυμοτομία, με στενά και δαιδαλώδη δρομάκια, και οικοδομικά χαρακτηριστικά που ταιριάζουν με τις καστροπολιτείες του Αιγαίου. Μια τέτοια πολιτεία παραθαλάσσια, ξεκινά έχοντας στη θάλασσα μικρούς προβλήτες (μόλους από το ενετικό μολο που είναι προβλήτας με σανίδια πάνω σε πασσάλους, ή πέτρες τακτοποιημένες) για πλοiάρια, ασφαλή χώρο για να τα τραβάνε στην αμμουδιά λόγω καιρού και για συντήρηση, σε μια απότομη πλαγιά ανεβαίνουν τα σπίτια σε

πυκνές συστάδες και η κυκλοφορία γίνεται μέσα από δρομίσκους και στενά δαιδαλώδη, πολλά εκ των οποίων σκοπίμως αδιέξοδα. Τα περιμετρικά σπίτια του οικισμού είναι κολλητά το ένα με το άλλο, δεν έχουν παράθυρα προς τα έξω και ενεργούν ως ένα συμπαγές τείχος. Τα σπίτια έχουν ταράτσες μέσω των οποίων μετακινούνται οι αμυνόμενοι κάτοικοι, και υπάρχουν πολλά διαβατικά και κάμαρες στους δρόμους για να συνδέονται τα σπίτια. Στη κορυφή υπάρχει μια τελευταία ζώνη άμυνας, είτε ένα μικρό καστράκι, ή συστάδα πύργων και πυργόσπιτων. Εκεί κατά κανόνα βρίσκονται και οι εκκλησίες.

Ατυχώς, η καστροπολιτεία της Ερμιόνης που από πολύ νωρίς πήρε το όνομα Καστρί, όχι με την έννοια του κάστρου αλλά **του οχυρωμένου αμυντικού οικισμού**, υπέστη πολλές διαδοχικές αλλαγές στα σπίτια της, οπότε εξαφανίστηκαν οι κάμαρες, τα διαβατικά, τα παλιά σπίτια με τις ταράτσες. Μόνο οι στενοί δαιδαλώδεις δρόμοι και η διάταξη ορισμένων σπιτιών παραπέμπουν στην αρχική της δομή.

Αυτό όμως δεν μας εμποδίζει να ανακτήσουμε μνήμες και παραδόσεις και να αναδείξουμε την ιδιαιτερότητα αυτού του χώρου, της εστίας των Ερμιονέων των νεότερων χρόνων, μιας εστίας πολυσυλλεκτικής όπως θα δούμε.

Άλλωστε παρόμοιες καστροπολιτείες αναπτύχθηκαν στον Δοκό (πιθανότερο η πλέον παλαιά της εποχής των αραβικών και σλάβικων επιδρομών), στις Σπέτσες, στον Πόρο και στην Ύδρα, και η μεγαλύτερη στην Αίγινα. Η της Ύδρας, η Κιάφα όπως ονομάζεται, έχει αποτυπωθεί παραστατικότατα, γιατί σώζονται πάρα πολλά ίχνη της. Αντίθετα στις Σπέτσες (Καστέλι) και κυρίως στον Πόρο (Καστέλι) ελάχιστα ίχνη έφτασαν ως τις μέρες μας, όμως διασώθηκαν οι μικρές εκκλησιές τους.

Στη συνέχεια λοιπόν θα παραθέσουμε στοιχεία, τεκμήρια, και λογικοφανείς ενδείξεις που να φωτίζουν την ιστορία του Καστρίου, λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι το Καστρί σχεδόν σε όλη την ιστορία του υπήρξε «χωρίον» σε ένα από τα φέουδα της Ερμιονίδας, θα λέγαμε το δεύτερο σε σημασία φέουδο μετά του Θερμησίου, με επιφύλαξη βέβαια γιατί, ενώ από πολύ νωρίς το Κρανίδι αναφύεται ως ο σημαντικότερος και πολυπληθέστερος οικισμός της περιοχής, αγνοούμε την ιστορία του.

Η γη του Καστρίου φαίνεται να ήταν ο Κάμπος προς Καταφύκι και ο Κάμπος των Αγίων Αναργύρων ή μέρος αυτού προς Πικροδάφνη. Η Ερμιονίδα από επικράτεια της αρχαίας Ερμιόνης, από περιοχή με διοικητικό και οικονομικό κέντρο τη Ρωμαϊκή και Βυζαντινή πόλη της Ερμιόνης μετατρέπεται σε ένα άθροισμα φέουδων και μοναστηριακών ιδιοκτησιών κάτω από την σκέπη του εκάστοτε κατακτητή.

ΚΑΣΤΡΙ. Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ.

Στην παρακάτω **Εικόνα 26** βλέπουμε την πιθανότερη έκτασή του, και στην **Εικόνα 27** την πιθανή εσωτερική του δομή. Με κόκκινη γραμμή η πιθανή περίμετρος με σπίτια κολλητά. Με εστιγμένη κόκκινη γραμμή μια μικρή περιοχή που πιθανόν και αυτή να ανήκε στον οικισμό ή να ενσωματώθηκε αργότερα, αφού από τον νοτιά έχει ψηλό γκρεμό που συμβάλλει στην άμυνά της.

Εικόνα 26. Το Καστρί ως καστροπολιτεία. Με κόκκινο χρώμα η περίμετρος του αμυντικού οικισμού. Με κίτρινο τα κύρια δρομάκια – στενά του. Με μπλε ο ναός των Ταξιαρχών και της Παναγίας. Ένα μικρό μπλε ορθογώνιο δείχνει τη θέση όπου συναντώνται 5 στενά. Τα δύο μικρά κόκκινα ορθογώνια είναι ο πύργος των Μητσαίων και ο πιθανός πύργος Κουτουβαλαίων. Το μεγάλο κόκκινο παραλληλόγραμμο είναι το Καποδιστριακό και η παλιά Κοινότητα. Τα λευκά βέλη, πιθανές οι 3 πύλες του οικισμού. Με πράσινοι οι μόλοι του οικισμού στα Μαντράκια.

***Εικόνα 27.** Η καστροπολιτεία ως άθροισμα συμπαγών «οικοδομικών τετραγώνων», χωρίς στενά και στενάκια να διακόπτουν τη δόμηση. Συνήθως τα οικοδομικά «τετράγωνα» ήταν συστάδες συγγενικών σπιτιών μαζί με καταλύματα υποτακτικών τους, όπως συνέβαινε παλιά στις Σπέτσες.*

Με κίτρινο χρώμα τα δαιδαλώδη στενά και στενάκια του. Έχουν σχεδιαστεί τα μεγαλύτερα. Με μπλε παραλληλόγραμμα ο ναός των Ταξιάρχων και της Παναγίας. Με το μικρό μπλε παραλληλόγραμμο ένα μικρό άνοιγμα όπου συγκλίνουν 5 στενά. Με κόκκινα παραλληλόγραμμα, ο πύργος (πυργόσπιτο) των Μητσαίων και ο πιθανός πύργος (πυργόσπιτο) του Διαμαντάρη Κουτούβαλη. Κατ' αναλογία θα μπορούσαμε να πούμε πιθανός πύργος των Κουτουβαλαίων. Το μεγαλύτερο κόκκινο παραλληλόγραμμο είναι το Καποδιστριακό και η

παλιά Κοινότητα. Εδώ θα πρέπει να ήταν η περιοχή με τα πιο ψηλά κτίρια ως τελικό σημείο άμυνας (citadel, ακρόπολη) του οικισμού. Με λευκό βέλος είσοδοι - έξοδοι, οι πύλες του οικισμού. Μία στα Μαντράκια στη θέση όπου είναι το σπίτι της Μαριγούλας της Μπολιατζούς. Μία στον Ταξιάρχη, που οδηγεί στον δρόμο προς Μαγγούλα ο οποίος πρέπει να είναι δρόμος αρχαίος. Μία που οδηγεί προς τα κτήματα του Κάμπου, και λοξοδρομώντας θα υπήρχε μονοπάτι για κάθοδο στο σημερινό Λιμάνι. Δεν υπήρχε ανάγκη άλλης πύλης.

Στη παραλία των Μαντρακιών, μεταξύ των δύο πύργων, οι μόλοι (πράσινο χρώμα) απαραίτητοι για τις βάρκες και τα πλοiάρια.

Κατά προσέγγιση περιγραφή της περιμετρικής αμυντικής γραμμής (στο σχέδιο με κόκκινο χρώμα):

Αρχίζοντας από το σπίτι της Μπολιατζούς ανεβαίνουμε το στενό προς Πύργο Μητσαίων, το συνεχίζουμε προς Αραπάκη, Ταρούση, Βράχο Σκλαβούνου, κατεβαίνουμε στο σπίτι του Διαμαντάρα Κουτούβαλη και ξαναεπιστρέφουμε στου Σκλαβούνου, μετά παίρνουμε το στενό από τη μάντρα του Σκλαβούνου προς Ταξιάρχη, στο μέσο του περίπου στρίβουμε δυτικά προς το σπίτι Φραγκούλη (εδώ υπάρχει μεγάλη κλίση του εδάφους προς το νοτιά που ευνοεί την άμυνα). Συνεχίζουμε προς οικία Σπετσιώτη, Οικονόμου και παίρνουμε το τεθλασμένο στενό που βγάζει πίσω από το σπίτι του Δεδάκη. Συνεχίζουμε στη βάση του βορινού αρχαίου τείχους όπου εδράζεται το Καποδιστριακό και η παλιά Κοινότητα, συνεχίζουμε στου Πάτσου, μετά στου Κρητικού (προς τον βοριά το έδαφος είναι σχετικά επικλινές), πιάνουμε το τσαγκαράδικο του Φωτάκη Παπαβασιλείου και πάμε νότια προς το Χρυσοχοείο του Νάκου, μετά ακολουθούμε το κατηφορικό στενό μεταξύ Ανάργυρου Μερτύρη και Παύλου Φραγκούλη, στρίβουμε προς τον νοτιά, ακολουθούμε το κατηφορικό στενό που αρχίζει από το Παλιό Μονοπώλιο και φτάνουμε πάνω από τον γκρεμό της αυλής του σπιτιού του Απόστολου Γκάτσου (Μερκούρη) και βγαίνουμε στο σπίτι της Μπολιατζούς.

Η έκταση του οικισμού είναι περί τα 20 στρέμματα και μέσα μόλις που χωρούν τα 100 σπίτια την ενετικής απογραφής του 1696.

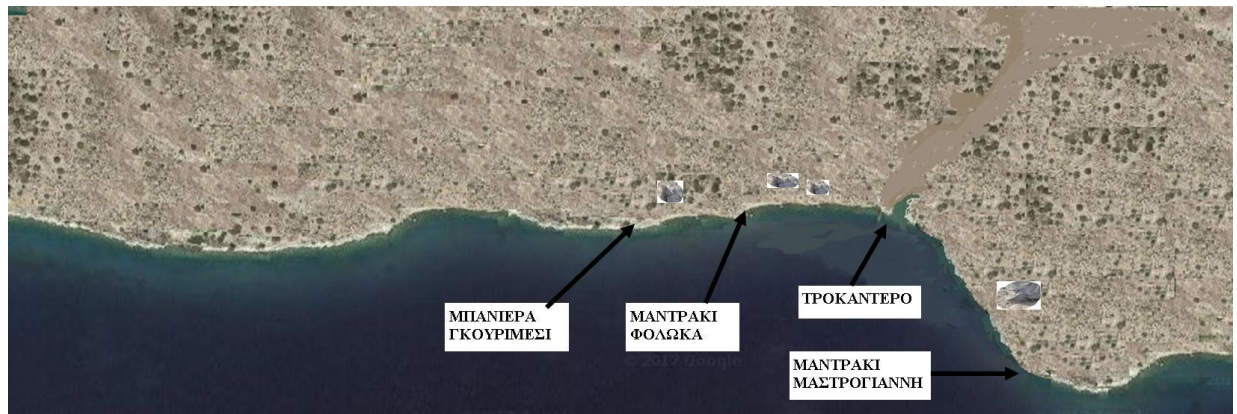
Η ΠΑΛΙΑ ΑΚΤΟΓΡΑΜΜΗ ΤΩΝ ΜΑΝΤΡΑΚΙΩΝ.

Πριν γίνει αισθητή η ανθρωπογενής επίδραση στη χερσόνησο της Ερμιόνης, δηλαδή περί το 700 π.Χ., πρέπει να δεχθούμε ότι τα Μαντράκια, από το δυτικό τους άκρο (μαντράκι του Φολώκα) μέχρι το Μαντράκι του Μαστρογιάννη, έμοιαζαν πολύ με την περιοχή Γκουριμέσι, τόσο ως προς την κλίση του εδάφους όσο και ως προς το βραχώδες της ακτής. (**Εικόνα 28**). Μόνο στον «λαιμό», περίπου στο κέντρο Τροκαντερό, η κλίση γινόταν για λίγο μικρή και το έδαφος, χαλίκια και χώμα, που με τους αιώνες είχε κυλίσει κυρίως από την ανατολική πλαγιά του Πρώνα. Εδώ μπορούσε να υπάρχει μικρή αμμουδιά και ένα μικρό «φιόρδ» ολίγων μέτρων που την κλασσική εποχή μετατράπηκε ίσως σε μικρό προστατευμένο λιμανάκι.

Σε αυτό το τοπίο δέσποζαν ογκώδεις ασβεστόλιθοι που οι νεότεροι Ερμιονίτες ονομάζαμε «Βράχους». Με τη σειρά από δυτικά: Βράχος του Γκουριμέσι, του Σκλαβούνου, του Αραπάκη, του Βλαχοδημήτρη, πέρα από το μαντράκι του Μαστρογιάννη ο βράχος Κουλούρι, και πέρα από τον Αγιογιάννη ο βράχος «Τρύπα της αλεπούς». Σήμερα μόνον οι δύο τελευταίοι γίνονται άμεσα αισθητοί, όπως και ο πρώτος. Τη δεκαετία του 1950 ήσαν αισθητοί και οι εντός του οικισμού, αλλά μετά κτίστηκαν πάνω και γύρω τους σπίτια και σήμερα μόνο μικρά τμήματά τους είναι ορατά.

Το 700 π.Χ. ήσαν ακόμη πιο εντυπωσιακοί, θα λέγαμε το χαρακτηριστικό στοιχείο της νότιας ακτής της χερσονήσου, γιατί αργότερα σε όλους αναπτύχθηκαν λατομεία και αφαιρέθηκαν μεγάλοι όγκοι ασβεστόλιθου (βλ. Μελέτη του γράφοντος: ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ Η ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΛΙΘΩΝ ΤΟΥΣ).

Αλλά και ο λοφίσκος ο παραθαλάσσιος πίσω από το μαντράκι του Μαστρογιάννη ήταν ψηλότερος και σχεδόν συμπαγής.

***Εικόνα 28.** Η περιοχή των Μαντρακιών πριν από οποιαδήποτε ανθρώπινη επέμβαση. Διακρίνονται οι 4 «επώνυμοι Βράχοι».*

Η νότια πλευρά της χερσονήσου παρουσιάζει και ένα άλλο χαρακτηριστικό. Τον συμπαγή ασβεστόλιθο διαδέχεται ο πλακοειδής ασβεστόλιθος. Ο συμπαγής δίνει μπλόκια μεγάλα, ενώ ο πλακοειδής πλάκες οι οποίες σε μερικές περιπτώσεις έχουν πάχος 30 – 40 πόντους.

Αρχίζοντας λοιπόν από το μαντράκι του Φολώκα: Από δω και έως την ρουκουτίμα του Σκλαβούνου υπάρχει πλακοειδής ασβεστόλιθος που έχει εξορυχθεί. Στο στενό του Φωκίωνα Μερτύρη υπήρχε συμπαγής βραχισμός που έφτανε μέχρι τη θάλασσα. Από την εξόρυξη απόμεινε ο «βράχος της Μπολιατζούς» για να μας τον θυμίζει. Μετά έχουμε πλακοειδή ασβεστόλιθο από λιτρίβι Μήτσου Μερτύρη μέχρι Ταβέρνα του Νικολού Κουτούβαλη. Στη περιοχή του μαντρακιού και μπανιέρας Μαστρογιάννη υπάρχει συμπαγής ασβεστόλιθος και μετά ακολουθεί πλακοειδής. Αυτή η διαδοχή φτάνει μέχρι το φανάρι του Μπιστιού.

Την εποχή αυτή η επιφάνεια της θάλασσας ήταν περί τα 4 μέτρα πιο χαμηλά. Τα νερά όμως ήταν στη νότια ακτή της χερσονήσου παντού βαθιά, άρα η τότε «γραμμή του κύματος» ήταν από 5 έως 15 μέτρα πέρα (βορειότερα) της σημερινής ακτογραμμής. Δηλαδή η θάλασσα έφτανε σε αρκετά σημεία στη γραμμή των σημερινών παραλιακών σπιτιών. Η επίπεδη χωμάτινη παραθαλάσσια ζώνη, **προήλθε από τα μπαζώματα των νεότερων χρόνων.**

Ο ΚΑΙΡΟΣ ΣΤΑ ΜΑΝΤΡΑΚΙΑ.

Ο μαΐστρος, ο βοριάς, και ο γραίγος δεν «πιάνουν» καθόλου τα Μαντράκια. Δεν τα πιάνει και ο δυνατός γραιγολεβάντης μετά από θύελλα, που όμως μπαίνει ολόκληρος και αναστατώνει το βορινό λιμάνι της Ερμιόνης (**Εικόνα 29**).

Ο δυνατός νοτιάς (μαύρα βέλη) του χειμώνα κτυπάει κάθετα τα Μαντράκια σε όλα τους τα σημεία. Δεν μπορεί να σταθεί αραγμένο πλεούμενο, το ρίχνει έξω. Η θάλασσα πήδαγε τα μικρά μαντράκια και διέλυε τις πέτρες. ενώ στα μεγάλα και πιο ψηλά, τους μόλους, χάλαγε τις μπροστινές πέτρες.

Εικόνα 29. Ο καιρός στα Μαντράκια.

Χειρότερη ήταν η δυνατή σοροκάδα (κόκκινα βέλη). Μόνο ένα μικρό μέρος των ανατολικών Μαντρακιών το έπιανε λιγότερο, γιατί την έκοβε η μύτη στο μαντράκι του Μαστρογιάννη. Με τους καιρούς αυτούς η θάλασσα έμπαινε στο σπίτι του Δράκα, κτύπαγε στη μάντρα του Βασιλείου και στο λιτρίβι του Τροκαντερού.

Και ο γαρμπής (νοτιοδυτικός), ερχόμενος από τα Ποτόκια ήταν εξ ίσου δυνατός καιρός, αλλά σπάνιος και μικρής διάρκειας.

Μετά από τέτοιους καιρούς οι ψαράδες σήκωναν τις πέτρες και επιδιόρθωναν τα μαντράκια τους. Σαν τον Σίσιφο, αμίλητοι και υπομονετικοί.

Το καλοκαίρι φύσαγε καθημερινά μπάτης, μπουκαδούρα και μελτέμι ή γραίγος, και τα Μαντράκια ήταν σίγουρο αραξοβόλι. Ξαφνικά όμως, εκεί που όλα ήσαν ήσυχα, έπιανε δυνατός πουνέντης (κίτρινα βέλη) τελείως

απρόβλεπτος. Μέσα σε ένα τέταρτο της ώρας γινότανε χαμός. Σάρωνε πλαγιαστά τα Μαντράκια και κτυπούσε κατά μέτωπο τη μεριά προς το μαντράκι του Μαστρογιάννη. Έσερνε τις άγκυρες, πλάγιαζε τα σκάφη και τα κτυπούσε στην ακτή. Όταν δεν υπήρχαν μηχανές ήταν αδύνατον να πάρουν τις βάρκες τους οι ψαράδες. Στα γρήγορα τις τραβούσαν στη στεριά. Αν κατάφερναν να μπουν μέσα, έφευγαν με τα κουπιά προς το Φανάρι του Μπιστιού και με ζόρι κράταγαν τη βάρκα κάτω από το σπηλιά της Βιτόριζας. Αν έκαναν να μπουν προς το Λιμάνι, τους κτυπούσε πάλι ο πουνέντης και άνοιγε τη βάρκα προς την Ύδρα.

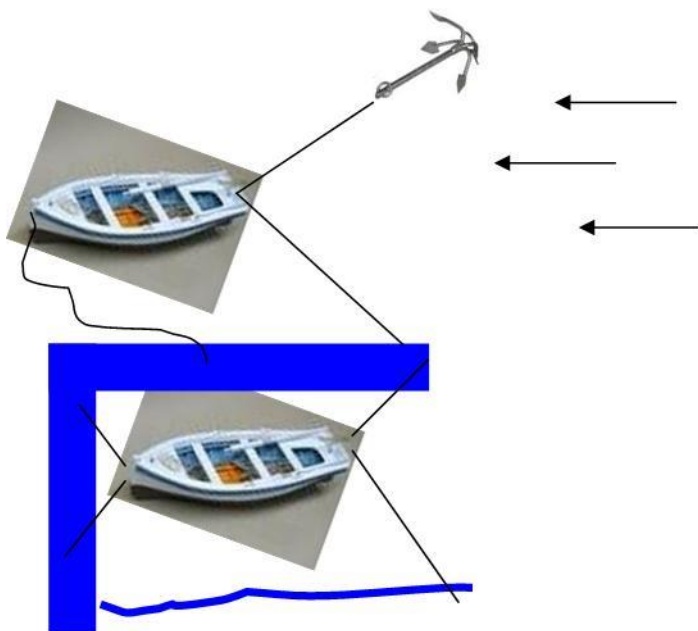
- Μια καλοκαιρινή μέρα με ζέστη και απόλυτη άπνοια, μόλις έδυε ο ήλιος, πήραμε την βάρκα του καρνάγιου του μπαρμπα Τάσου Κοκονάκη να την πάμε από το Λιμάνι. Ο Γιώργος, γιος του Ντελένια, που είχε βγάλει το Δημοτικό και δούλευε βοηθός στο καρνάγιο, ο Κώστας ο Μάσκουλης (Τετάρτη Δημοτικού) και ο γράφων (Τρίτη Δημοτικού). Πηγαίναμε τραγουδώντας, όταν στον Αγιογιάννη έβαλε ξαφνικά και τελείως απρόβλεπτα πουνέντη. Πηγαίναμε πρίμα μέχρι το Φανάρι, αλλά ήταν αδύνατο να καβατζάρουμε για το Λιμάνι, μας άνοιγε ο καιρός προς την Ύδρα. Αποφασίσαμε να γυρίσουμε πίσω. Τραβάγαμε κουπί με όλη τη δύναμη και μόλις που καταφέραμε μετά από μια ώρα να φτάσουμε στον Αγιογιάννη, όπου και πάλι ο καιρός μας τράβαγε πίσω προς Ύδρα. Στρίψαμε και πήγαμε πίσω στο Φανάρι, όπου λίγο απάγκιαζε ο καιρός. Είχαμε εξαντληθεί. Είχε νυχτώσει για τα καλά και αποφασίσαμε να καβατζάρουμε πάλι προς το Λιμάνι. Μια ώρα τραβάγαμε κουπί και μόλις που είχαμε φτάσει στη μικρή βορινή μπανιέρα. Φύσαγε και σφυρίζανε τα πεύκα του Μπιστιού. Ξαφνικά και για καλή μας τύχη, μια παρέα μεγάλων παιδιών ακούστηκε να τραγουδάει στο Μπίστι. Φωνάξαμε με όλη τη δύναμη «Βοήθεια πνιγόμαστε», μας άκουσαν, πλησιάσαμε στα βράχια, μπήκαν μέσα 4 γεροδεμένοι, πάτησε η βάρκα και έτσι φτάσαμε στο Λιμάνι όπου μας είδε ο ναύτης του Λιμεναρχείου και φάγαμε μερικές με ένα σχοινί. Παλέψαμε πάνω από 3 ώρες με τον πουνέντη και είχαμε γίνει μούσκεμα. Ήταν εύκολο να πιάσουμε στα βράχια και να πηδήξουμε έξω αφήνοντας τη βάρκα, αλλά η έγνοια για το τι θα γίνει η ξένη βάρκα, η ευθύνη για το ξένο πράγμα, δεν μας άφηνε να πράξουμε λογικά.

Για όσους ζήσαμε τα Μαντράκια, οι ψαράδες με τα χρόνια είχαν καταφέρει να αναπτύξουν έργα και τεχνικές, ώστε να τα κάνουν ασφαλές αραξοβόλι. Άλλωστε ο καταστροφικός σορόκος και νοτιάς φύσαγαν σπάνια και για λίγες μέρες. Μπορεί να περνούσαν και 2 χρόνια για να κάνουν σοβαρή ζημιά, αφού συνήθως η έντασή τους ήταν μέτρια. Ο πουνέντης, ερχόμενος από το Μοναστήρι των Αγίων Αναργύρων, έβγαζε για μια μέρα πολύ αέρα αλλά όχι ψηλό κύμα. Το ίδιο και ο γαρμπής.

Έτσι, υπήρχαν πολλά μαντράκια για να προστατεύουν τις βάρκες, ελεύθερη αμμουδιά για να τις τραβούν στη στεριά, ενώ με τα πρώτα σημάδια ισχυρών νοτιάδων και πουνέντη πήγαιναν τις βάρκες στο Λιμάνι.

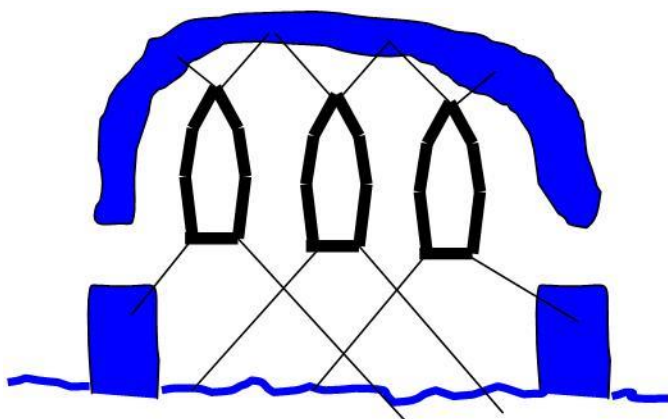
Για τις βάρκες ακολουθούνταν ορισμένες πάγιες τακτικές:

1). Το μαντράκι της βάρκας το έκαναν σε σχήμα Γ με τη γωνία προς το σορόκο (**Εικόνα 30**). Μέσα έβαζαν τη βάρκα με την πρύμη δυτικά και δεμένη με ένα σχοινί στην άκρη του Γ και ένα στην αμμουδιά. Την πλώρη με ένα ή δύο σχοινιά. Έτσι η βάρκα ήταν ασφαλής με όλους τους καιρούς, εκτός και αν επρόκειτο για πολύ μεγάλη φουρτούνα που τα κύματα πήδαγαν μέσα στο μαντράκι. Με δυνατή σοροκάδα και νοτιά, προλάβαιναν να την τραβήξουν στην αμμουδιά στο εσωτερικό του μαντρακιού. Σε μερικά μαντράκια έκλειναν με ένα μικρό μόλο από πέτρες το άνοιγμα του Γ και άφηναν μόνο ένα πέρασμα ίσα να περνάει η βάρκα προς την άκρη του Γ. Έτσι ο πουνέντης δε έμπαινε μέσα στο μαντράκι.

***Εικόνα 30.** Το μαντράκι τύπου Γ και ο τρόπος πρόσδεσης και εξασφάλισης της βάρκας μέσα και έξω από τη λεκάνη του.*

2). Υπήρχαν και μαντράκια για περισσότερες βάρκες. Τέτοιο ήταν παλιά του Λούτζα (**Εικόνα 31**). Είχε ένα υψηλό και παχύ τόξο από πέτρες προς τα βαθιά, και δύο μικρούς μόλους στα άκρα. Μπορούσαν να αράξουν μέσα 3 μεγάλες βάρκες. Αργότερα το μαντράκι αυτό «μεταποιήθηκε» και έγινε τύπου Γ με ένα μικρό μόλο στο άκρο.

***Εικόνα 31.** Το μαντράκι του Λούτζα στη παλιά του μορφή.*

***Εικόνα 32.** Το μαντράκι του μπαρμπα Αλέκου. Προήλθε από το παλιό του Λούτζα.*

Στην **Εικόνα 32** βλέπουμε το μαντράκι του μπαρμπα Αλέκου (παλιά του Λούτζα) λίγο πριν το καταπιεί η νέα «μοντέρνα» τσιμεντένια παραλία. Η βάρκα είναι του μπάρμπα Γιάννη Νίκα (Τζάνη). Η Ρίνα Λουμουσιώτη πρόλαβε να διασώσει με τη φωτογραφική της μηχανή την αιώνια γαλήνη του ωραιότερου καταφυγίου ψαράδων, ναυτικών και παιδιών.

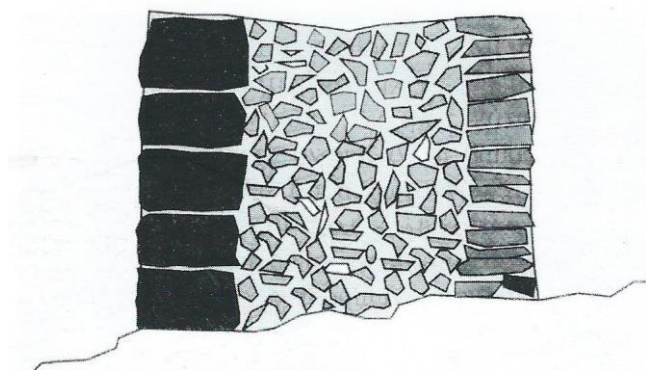
3). Όσες βάρκες άραζαν έξω από το μαντράκι ή σε μόλο, αν υπήρχε κίνδυνος πουνέντη, έδεναν στην πρύμη ένα ακόμη σχοινί (πρυμάτσα) που έπιανε στο μαντράκι και άφηναν μπόσικο τελείως το παλαμάρι της πλώρης. Με τον πουνέντη η βάρκα κρατιόταν από το σίδερο και την πρυμάτσα και έπαιρνε διεύθυνση από μόνη της δυτική – ανατολική και άντεχε στον πουνέντη.

Τα μαντράκια ήταν σχετικά κοντά το ένα στο άλλο και αλληλοπροστατεύονταν, κόβοντας τα κύματα.

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΤΕΙΧΟΣ ΣΤΑ ΜΑΝΤΡΑΚΙΑ, Η ΑΚΤΟΓΡΑΜΜΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ, Η ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΛΙΑΣ, ΤΑ ΜΑΝΤΡΑΚΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1950.

Το αρχαίο τείχος της Ερμιόνης είχε, στη τελική του μορφή, μήκος γύρω στα 3500 μέτρα.

Το παραθαλάσσιο τείχος στα Μαντράκια ήταν γύρω στα 500 μέτρα μήκος. Το ύψος γύρω στα 8 μέτρα και το πάχος στη βάση του 1.2 - 1.5 μέτρα. Προς τα έξω είχε μεγάλες λαξεμένες πέτρες, προς τα μέσα μικρότερες και στο ενδιάμεσο μικρές που ήσαν ό,τι έμενε από την εξόρυξη και την λάξευση των λίθων. Το συνδετικό υλικό ήταν ασβέστης και ποταμίσια ή παραθαλάσσια άμμος (**Εικόνα 33**).

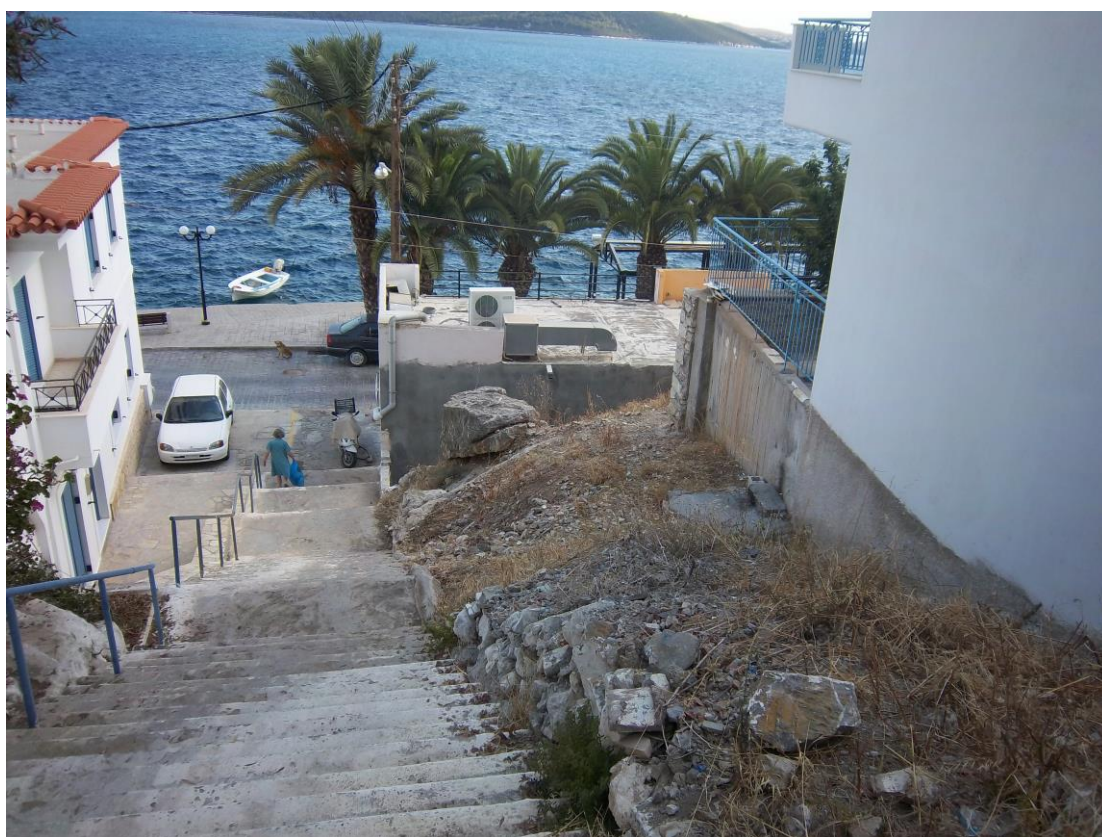
Εικόνα 33. Η δομή του αρχαίου τείχους της πόλης των Ερμιονέων.

Τίποτα δεν πετούσαν, αφού και την ασβέστη από τον ασβεστόλιθο την φτιάχνανε. Μόνο για τις ανάγκες του τείχους των Μαντρακιών χρειάστηκαν 7000 κ.μ. ασβεστόλιθος. Άλλα τόσα χρειάστηκαν για τα θεμέλια των αρχαίων σπιτιών, για τους ναούς και τα δημόσια κτίρια, στα Μαντράκια. Άρα αφαιρέθηκε ένας όγκος 14000 κ.μ. ασβεστολίθου από τα παραλιακά λατομεία κυρίως των Μαντρακιών.

Δυστυχώς, επί των ημερών μας, το μπάζωμα των Μαντρακιών, οι τσιμεντοστρώσεις και τα κρηπιδώματα έγιναν χωρίς να γίνουν ανασκαφές. Με τις εκβαθύνσεις που ακολούθησαν χάθηκαν σχεδόν όλα

τα ίχνη των διαλυμένων τειχών που η θάλασσα τα είχε με τα χρόνια παρασύρει στα βαθιά. Η μόνη «από μνήμης» καταγραφή έχει γίνει στο βιβλίο μου «Η ΤΩΝ ΕΡΜΙΟΝΕΩΝ ΠΟΛΙΣ».

Το τείχος το παραθαλάσσιο άρχιζε στη δυτική άκρη της ρουκουτίμας του Σκλαβούνου (**Εικόνα 34**). Κατέβαινε από το βράχο του Σκλαβούνου και πιθανόν νε περνούσε πρώτα από το λοφίσκο όπου είναι το σπίτι του θείου μου του Διαμαντή Κουτούβαλη (Διαμαντάρας), μετά να ακολουθούσε τον κάθετο γκρεμό κάτω από το σπίτι του Μπουκουβάλα και μετά να κατέβαινε στην παραλία, σε γωνιακό παραθαλάσσιο πύργο.

Εικόνα 34. Η ρουκουτίμα του Σκλαβούνου. Πριν φτιαχτούν τα σκαλιά ήταν η κατηφόρα γεμάτη με μικρές πέτρες. Η ανάβαση γινόταν από τον βράχο δεξιά.

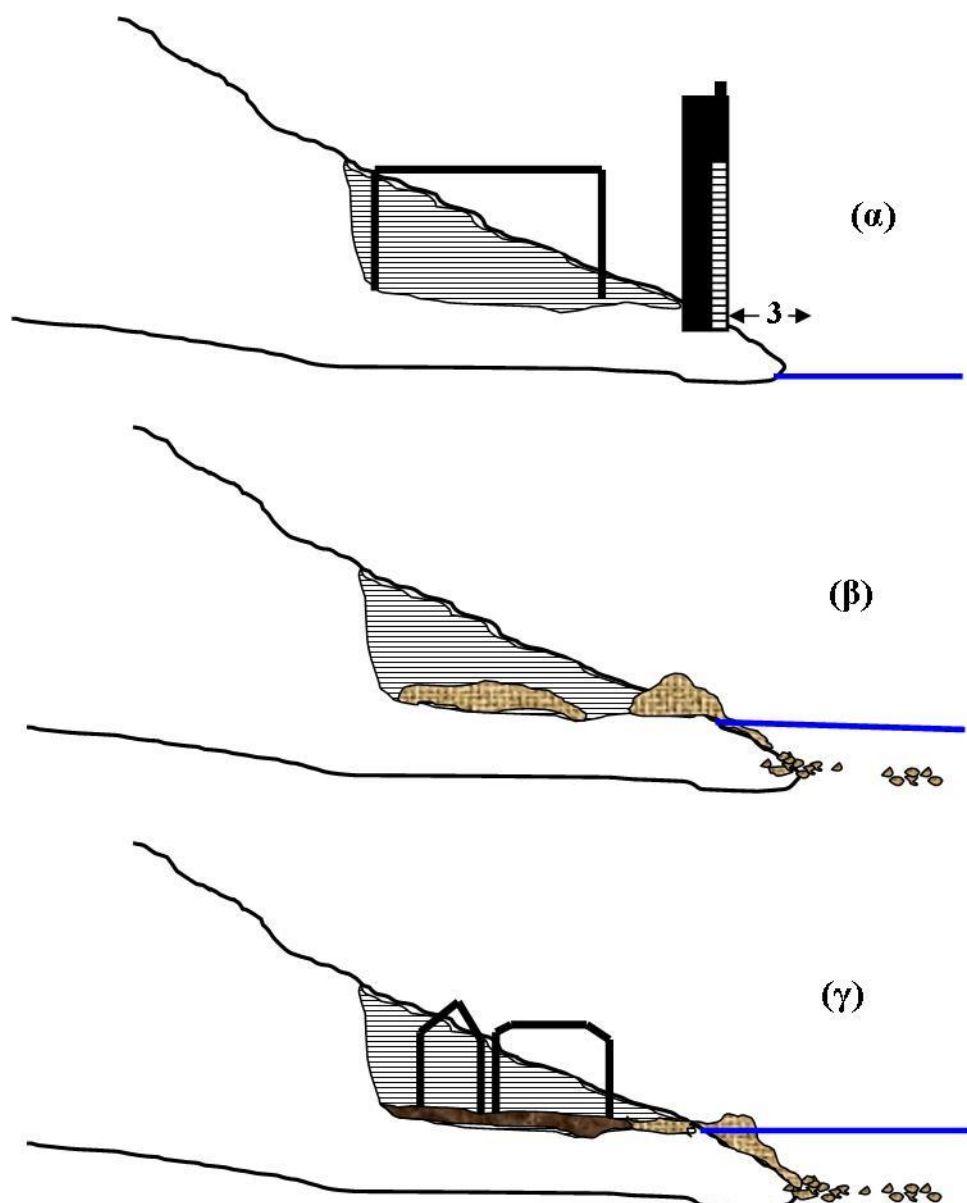
Μετά έπαιρνε πορεία ανατολική μέχρι το μαντράκι του Μαστρογιάννη. Προφανώς ακολουθούσε τον βραχισμό σε ένα σταθερό ύψος από τη θάλασσα, γύρω στο ένα με ενάμιση μέτρο, άφηνε τον βράχο ελεύθερο

γύρω στα 3 μέτρα προς τη θάλασσα, σαν κυματοθραύστη (κάτι που γίνεται στο βορινό τείχος του Μπιστιού). Από τη μέσα μεριά του τείχους υπήρχαν τα λατομεία. Η λατόμευση δημιουργούσε ένα πλάτωμα από την εσωτερική πλευρά του τείχους που διευκόλυνε τις μεταφορές αλλά και την οικοδόμηση. Η θάλασσα ήταν τότε 4 μέτρα πιο χαμηλά από ότι σήμερα. Άρα τα Μαντράκια κατά την αρχαιότητα είχαν σχεδόν την όψη του βορινού τείχους του Μπιστιού, κάνοντας ένα άνοιγμα για το αρχαίο νότιο λιμανάκι.

Κατά την αρχαιότητα λοιπόν «κατεβαίνοντας στα Μαντράκια» ένα τείχος ορθωνόταν μπροστά σου. Εσωτερικά δεν κολλούσαν κτίρια στο τείχος και μπορούσε να κινείται κάποιος άνετα κατά μήκος του, ακόμη και με άμαξα.

Ας παρακολουθήσουμε το τι έγινε στα Μαντράκια μέχρι των ημερών μας (**Εικόνα 35**):

Με το κτίσιμο του τείχους η παραλία διαμορφώθηκε περίπου όπως στο **σχέδιο (α)**. Το τείχος εξωτερικά έφερε πενταγωνικές ή παραλληλεπίπεδες πέτρες σαν το αρχαίο τείχος στο Μπίστι και στο Καποδιστριακό Σχολείο στον Πρώνα. Πίσω από το τείχος είχε λατομηθεί μία ζώνη (γραμμοσκιασμένη επιφάνεια) και είχε διαμορφωθεί ένας επίπεδος χώρος. Μπροστά από το τείχος ο χώρος ήταν ελεύθερος, πιο μέσα υπήρχαν κτίρια και από πίσω τους ο απότομος γκρεμός του λατομείου. Ο Πausanίας το 155 μ.Χ. πρέπει να είδε σε αυτή τη μορφή τα Μαντράκια, τα οποία, έστω και παραμελημένα, θα ήσαν υπέροχα. Προφανώς πάνω από τα τείχη οι Ερμιονείς παρακολουθούσαν τις γιορτές του Διονύσου, τους κολυμβητικούς αγώνες και τους αγώνες πλοίων. Πάνω από τα τείχη θα έδιναν βουτιές οι έφηβοι, όπως έδιναν μετά από αιώνες βουτιές οι Υδραίои από τις γκουρμάδες, και οι Ερμιονίτες από την γκουρμάδα της δεύτερης μπανιέρας του Μπιστιού.

Εικόνα 35. Πώς από την αρχαία μορφή τους τα Μαντράκια κατέληξαν στη σημερινή τσιμεντόστρωσή τους.

Με τον καιρό η στάθμη της θάλασσας ανέβηκε και την εποχή του Πausανία το κύμα θα είχε αρχίσει να κτυπάει τις πέτρες στη βάση του τείχους. Τα χρόνια του Ιουστινιανού πιστεύεται ότι το περιμετρικό τείχος είχε πλήρως εγκαταλειφθεί και είχε δημιουργηθεί το κάστρο στο Μπίστι. Για αιώνες η ζήτηση έτοιμων λίθων ήταν μεγάλη και η λιθαγωγία προσοδοφόρο επάγγελμα. Από το τείχος χρήσιμες ήσαν μόνο οι μεγάλες πελεκημένες πέτρες προς τη θάλασσα. Τις ξήλωναν με λοστάρια και τις φόρτωναν αμέσως σε ειδικά λιθαγωγά πλοιάρια. Το ξήλωμα των τειχών που ήταν πάνω στο κύμα ήταν το πιο εύκολο και αποδοτικό. Έτσι

μένοντας μόνον οι έσω κτιστές μικρές πέτρες, εύκολα το κύμα τις έκοβε σε κομμάτια, που κυλούσαν βαθύτερα ή διαλύονταν σε μικρότερα. Κατά τα χρόνια των Αραβικών και Σλάβικων επιδρομών τα Μαντράκια θα ήσαν σωροί επιμήκεις από τη διάλυση του τείχους (**σχέδιο (β)**). Σταδιακά, με τη δημιουργία του αμυντικού οικισμού Καστρί, ένα μικρό μέρος της παραλίας (από οικία Παλαιού έως Φωκίωνα Μερτύρη, διαμορφώθηκε με δύο τρείς μόλους για να πιάνουν πλοιάρια. Ήταν δηλαδή το λιμανάκι του Οικισμού.

Επειδή τα αρχαία σπίτια ήσαν κτισμένα με λασπότουβλα (πλίνθοι άψητοι), αιώνες το χώμα από τη διάλυσή τους κατηφόριζε τη νότια και νοτιοανατολική πλαγιά του Πρωνός και μπάζωνε για λίγο την παραλία, μέχρι τον πρώτο ισχυρό νοτιά που το παρέσερνε και αυτό στον βυθό.

Από το 1770 σταδιακά άρχισε να αλλάζει μορφή ο αμυντικός οικισμός Καστρί. Λόγω μεγάλης ανάπτυξης Ύδρας και Σπετσών η πειρατεία είχε σταματήσει στην περιοχή μας. Καθάριζαν λοιπόν ό,τι είχε απομείνει από τα αρχαία κτίσματα, έπαιρναν όσες πέτρες τους έκαναν και τα μπάζα τα πετούσαν και τα έστρωναν στην παραλία. (**σχέδιο (γ)**). Ο οικισμός άρχισε να ξεφεύγει από τα αμυντικά του όρια και να κατηφορίζει προς του Τροκαντερού. Επειδή οι περισσότεροι ήσαν ναυτικοί και ψαράδες έπρεπε να φτιάξουν μόλους και μαντράκια. Ο μόλος είναι μαντράκι σε σχήμα **Π** που στη κάθε πλευρά του έχει μεγάλες πέτρες και στο εσωτερικό του μικρότερες και από πάνω χώμα.

Ο μόλος ήταν κατάλληλος για να πιάνουν τα ιστιοφόρα με τη πρύμη ή την πλώρη και να ρίχνουν μαδέρι για φορτοεκφόρτωση, ή να πέφτουν και με την μπάντα, αν ήταν καλοφτιαγμένος.

Τα κύματα διαλύανε τα μαντράκια και τους μόλους, οι πέτρες ξανά μπαίνανε στη θέση τους, ενώ όλο και χωνεύανε μέσα στο λασπώδη βυθό. Έτσι μαντράκια και μόλοι ήσαν σαν το παγόβουνο. Αυτό που φαινόταν πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας ήταν ένα πολύ μικρό μέρος από τις πέτρες που είχαν από παλιά χρησιμοποιηθεί.

Αλλά το κύμα ξήλωνε και την αμμουδιά που με τα χρόνια είχε σχηματιστεί.

Αφού λοιπόν αρχικά χρησιμοποιήθηκαν τα απομεινάρια του αρχαίου τείχους, ακολούθησαν οι πέτρες και τα μάζα από τις εκσκαφές και τις επισκευές των σπιτιών, ενώ έφερναν οι ψαράδες κατάλληλες πέτρες και από το απέναντι βουνό.

Η αλήθεια είναι ότι οι περισσότερες βάρκες της Ερμιόνης βρίσκονταν στη Μπαρμπαριά 7 μήνες το χρόνο και δεν υπήρχε μεγάλη ανάγκη για μαντράκια. Έρχονταν Σεπτέμβρη, τις τράβαγαν έξω για επισκευή και τις ξανάριχναν Μάρτη.

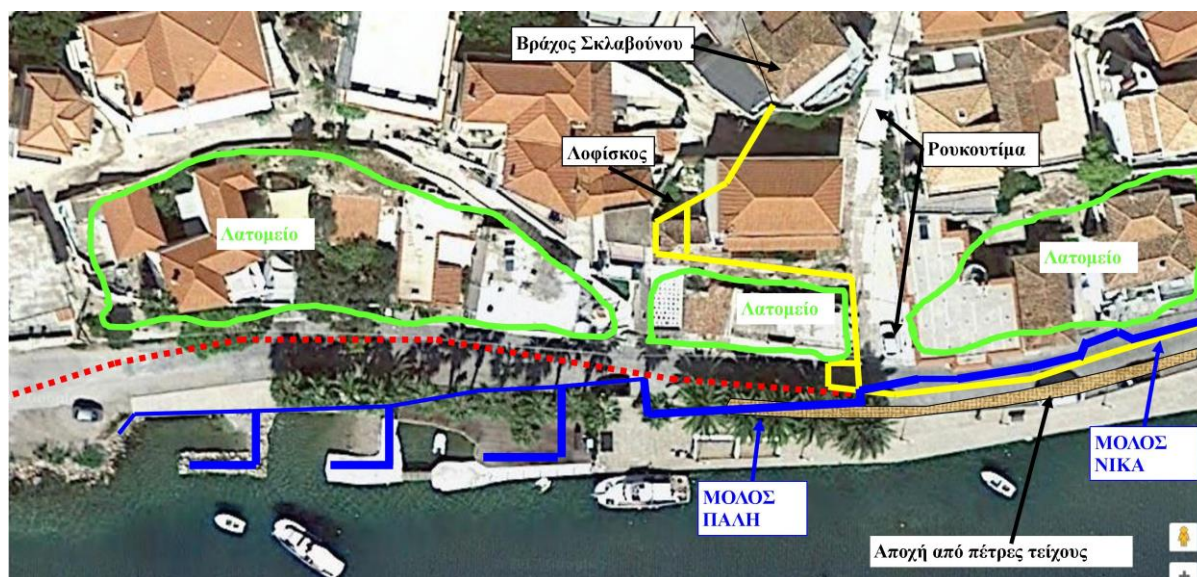
Μετά το 1832 άρχισε μεγάλη ανοικοδόμηση στην Ερμιόνη. Νέα μεγάλα σπίτια με βαθιά υπόγεια αντικατέστησαν τα παλιά. Όλα τα μάζα μεταφέρονταν με το κάρο στα Μαντράκια. Τις μεγάλες πέτρες τις έπαιρνα αμέσως οι ψαράδες και οι μαγαζάτορες για να ενισχύσουν τα ματράκια και τους μόλους τους. Το κύμα όλο και παρέσυρε πέτρες προς τα βαθιά, ξέπλενε τα χώματα και δημιουργούσε «αμμουδιά» όπου υπήρχαν δεκάδες θραύσματα από πήλινα και πορσελάνινα σκεύη (λίλιζες), κιούπια στάμνες, κ.λ.π. Έτσι άπλωνε σταδιακά η παραλία προς τη θάλασσα, αλλά και η θάλασσα άπλωνε όλες τις πέτρες, ώστε σχεδόν πουθενά στα Μαντράκια δεν υπήρχε αμμουδιά. Υπήρχε λίγη άμμος έξω έξω και μόλις ένα δύο μέτρα από την ακτή άρχιζαν οι πέτρες. Όλη η παραλία των Μαντρακιών ήταν τεχνητή. Ένας τεράστιος τεχνητός ύφαλος από πέτρες, που πάνω του στέκονταν τα εκάστοτε μαντράκια και οι μόλοι. Μόλις τέλειωνε αυτό το στρώμα πέτρας ο βυθός ήταν πολύ απότομος και λασπώδης από τη σκόνη και το χώμα που παρέσερναν τα κύματα στα βαθύτερα νερά.

Τα Μαντράκια είχαν ιστορία αιώνων, **ένας ιερός θαυμαστός τόπος εξαιρετικής διαύγειας και ηρεμίας**, σπίτι των ψαράδων και των παιδιών επί αιώνες. Οι γενιές «της προόδου και του τουρισμού» ενταφίασαν αυτό το θαύμα αιώνων με μια ταφόπλακα σταμπωτού τσιμέντου. Προηγήθηκαν ανεξέλεγκτα και αιφνιδιαστικά μπαζώματα, χωρίς αρχαιολογική επίβλεψη και καταγραφή.

Ήδη από το 1960, πιτσιρίκια, γνωρίζαμε κάθε πέτρα στα Μαντράκια, αλλά επειδή τότε είχαν πρωτοκυκλοφορήσει οι μάσκες είχαμε γίνει και άριστοι γνώστες του βυθού.

Ακολουθεί λοιπόν λεπτομερής περιγραφή των Μαντρακιών λίγο κουραστική, αλλά μοναδική σε πληροφορίες και τεκμήρια. Σήμερα σχεδόν τίποτα δεν είναι ορατό.

ΑΠΟ ΜΑΝΤΡΑΚΙ ΦΟΛΩΚΑ ΕΩΣ ΜΟΛΟ ΝΙΚΑ (ΔΙΩΛΙΩΣ).

Εικόνα 36. Από μαντράκι Φολώκα έως μόλο Νίκα.

Η κόκκινη εστιγμένη γραμμή δείχνει την ακτή κατά την αρχαιότητα (**Εικόνα 36**). Πίσω της δύο χώροι λατομείων που βρίσκονταν εκτός του αρχαίου τείχους της Ερμιόνης. Με κίτρινη γραμμή η πιθανότερη πορεία του τείχους. Το προς τα δεξιά τρίτο λατομείο ήταν ολόκληρο εντός των αρχαίων τειχών. Από τα λατομεία αυτά προφανώς έπαιρναν πέτρες και τις νεώτερες εποχές.

Με μπλε γραμμή η ακτογραμμή περί το 1960. Η περιγραφή αρχίζει από δυτικά.

Το πρώτο από αριστερά μαντράκι είναι του Προκόπη Φολώκα. Από δυτικά προστατευόταν εν μέρει από φυσικό βραχισμό. Στην είσοδό του ο βυθός είχε μικρές πέτρες, ενώ στη λεκάνη του περισσότερη άμμο, όπως και στην ακτή του. Μία αράβδωτη κοκκινωπή κολώνα ήταν μπηγμένη

στην ακτή για να δένει το παλαμάρι. Υπήρχε μέχρι τον Γενάρη του 2019 οπότε ο Δήμος μας με τις πέτρες του μαντρακιού και άλλες που μετέφερε, δημιούργησε ένα άχαρο τσιμεντένιο μπλόκι στη θέση του παλιού μαντρακιού. Έτσι καταστράφηκε, «αξιοποιήθηκε», το τελευταίο αυθεντικό μαντράκι.

Το επόμενο ήταν του Σπετσιώτη(;), παρόμοιο με του Φολώκα. Και αυτό σήμερα είναι τσιμεντοποιημένο.

Μετά ερχόταν το μεγάλο μαντράκι του Λουλουδιά (**Εικόνα 37**). Προς το πέλαγος οι πέτρες της βάσης του σχημάτιζαν μεγάλη πυραμίδα από βάθος περίπου 4 με 5 μέτρα. Η λεκάνη του είχε λίγη άμμο και περισσότερο πέτρες. Τα μαντράκια εδράζονται σε έναν επίπεδο σωρό από χιλιάδες πέτρες που κατηφορίζουν σαν αποχή προς τα βαθιά (αποχή = κρεμαστός βραχισμός μέσα στη θάλασσα). Ο βυθός μεταξύ Λουλουδιά και μόλου Πάλη ήταν γεμάτος πέτρες μέχρι την ακτή, όπως φαίνεται στην **Εικόνα 37** από το αρχείο φωτογραφιών του αγαπητού Κυριάκου Νόννη. Μετά αρχίζει ο μόλος του Παλαιού. Στο σημείο αυτό δεν μπορούσες να κάνεις μπάνιο από τις πολλές πέτρες και τους αχινούς. Την περίοδο της φωτογραφίας είχε αγοράσει το μεγάλο σπίτι του Λιναρδόπουλου ο Μπιλ Πάπας και κατ' ανάγκη έκαναν μπάνιο εκεί με δυσκολία, γιατί έπεφταν «με το μαγιό από το σπίτι».

***Εικόνα 37.** Ο βυθός ρηχός και γεμάτος πέτρες. Το μαντράκι του Λουλουδιά εγκαταλελειμμένο, διαλυμένο από τα κύματα. (φωτογραφία Κυριάκου Νόννη μέσα δεκαετίας 1960). Πίσω του άρχιζε ο μόλος του Πάλη.*

Ο μόλος του Πάλη (αργότερα Γκολεμά) πρέπει να ήταν πολύ παλιός. Είχε αρκετό μήκος και ήταν φτιαγμένος με μεγάλες πέτρες. Είχε αρκετό βάθος για να πιάνουν ιστιοφόρα ακόμη και να πλευρίζουν. Από τη μέση του μόλου και μέχρι το μόλο του Νίκα σχηματιζόταν στον βυθό ένας επιμήκης σωρός από πέτρες (με καφετί χρώμα στη φωτογραφία) που «κρεμούσαν» προς τα βαθιά (αποχή). Ήταν απομεινάρια του αρχαίου τείχους και οι πέτρες ήσαν συνδεδεμένες μεταξύ τους με αμμοκονίαμα. Μερικά κομμάτια τα είχε τραβήξει πολύ βαθύτερα το κύμα.

Στην ανατολική άκρη του μόλου άρχιζε η ρουκουτίμα (μεγάλη κατηφόρα, σήμερα ανηφορικά σκαλοπάτια) που ξεκινούσε από τον βράχο του Σκλαβούνου. Ήταν γιομάτη και αυτή με μικρές και μεγάλες πέτρες. Για να ανεβούμε στου Σκλαβούνου πιάναμε αριστερά, περνούσαμε δίπλα από τον μεγάλο βράχο που θεωρείται ότι ανήκει στο αρχαίο τείχος, μετά περνούσαμε έξω από τη μάντρα του σπιτιού του Μπουκουβάλα (παλιά ήταν του Κουτούβαλη) όπου υπήρχε ένας κατηφορικός λείος βράχος και μετά παίρνοντας ένα μονοπάτι που στηριζόταν και από πεζούλια φτάναμε με δυσκολία στου Σκλαβούνου.

Ο κατηφορικός λείος βράχος στη μάντρα του Μπουκουβάλα είχε την ιστορία του. Σε αυτόν λιώναμε ρετσίι, το κοπανάγαμε και κάναμε φούσια.

Πάνω από το προς τα αριστερά μεγάλο λατομείο, έτρεχε υπερυψωμένος ένας κακοτράχαλος δρομίσκος. Ξεκινούσε πίσω από το σπίτι του Φολώκα και κατέληγε στο σπίτι του Πάλη (Παλαιού). Πριν φτάσει στου Πάλη σχηματιζόταν μια βραχοσκεπή, εσωτερικά κατάμαυρη από φωτιά. Εκεί το καλοκαίρι στήνανε σκηνή, μάλλον τα παιδιά του Μαϊντανού (1957 – 1960), και παίζανε Καραγκιόζη. Λέγαμε «Πάμε στα Καραγκιόζια του Σαλιάκου» με 2 δεκάρες το εισιτήριο. Μαζευόμαστε όλοι οι Μαντρακιώτες. Αντί πασατέμπο, με μια πεντάρα αγοράζαμε ...

λιαστούς μικρούς κοκοβιούς τίγκα στο αλάτι! Το τέλειο καθαρτικό, πατέντο των καραγκιοζοπαικτών!

Την περιοχή αυτή και ιδιαίτερα προς το σπίτι του Φολώκα και του Κοτσογκιώνη (Οικονόμου) οι παλαιοί τη λέγανε Πουτσαίικα.

Ένα μικρότερο λατομείο ήταν μπροστά από τον μόλο του Πάλη. Μέσα σε αυτό ήταν κτισμένο το σπίτι του Πάλη που σώζεται μέχρι σήμερα και μάλιστα με την ταράτσα από μαλτέζικες πλάκες. Είναι το υψηλότερο κτίσμα της Ερμιόνης. Πίσω του και επί του βραχισμού είναι το μικρό σπίτι του θείου μου Διαμαντή Κουτούβαλη (Διαμαντάρα). Πριν κτιστεί του Πάλη, το σπίτι του Διαμαντάρα ήταν ακριβώς στον γκρεμό κτισμένο σε ύψος 6 -7 μέτρα. Επί τουρκοκρατίας τα σπίτια κατά κανόνα είχαν ταράτσες και όχι κεραμοσκεπές, μικρά παράθυρα αρκετά ψηλά, ενώ τα κάτω ήταν με σιδεριές. Με την ανεξαρτησία, μπαίνουν σκεπές, ανοίγονται μεγαλύτερα παράθυρα και πόρτες, ενώ γκρεμίζονται κάμαρες και διαβατικά στα δρομάκια και της αυλής, γιατί πλέον εμποδίζουν.

Το σπίτι του Διαμαντάρα (πολύ παλιό) μοιάζει, και λόγω θέσεως, να ήταν ένα πυργόσπιτο ίσως κάποτε ψηλότερο κατά έναν ακόμη όροφο. Η λογική επιλογής της θέσης είναι ίδια με του Πύργου (πυργόσπιτου) των Μητσαίων, δηλαδή κτισμένο επί του χείλους του γκρεμού για λόγους αμυντικούς και καλής εποπτείας της παραλίας και του πελάγους.

Σημείωση: Στην έρευνα του Τάκη Μαύρου που δημοσιεύτηκε σε 6 συνέχειες στο «Δελτίο Ιστορικών Μελετών Ναυπλίου» με τίτλο «Παλαιά Επώνυμα στη Σύγχρονη Αργολίδα» διαβάζουμε ότι το όνομα Δημήτριος Κουτούβαλης αναφέρεται σε έγγραφα Ενετικών Αρχών ήδη από το 1535, σε έγγραφο του 1704 ως «Lorenzo Cottuvoli», το 1782 «Σωφρόνιος Κουτούβαλης» επίσκοπος στην Κεφαλονιά, ενώ τουλάχιστον από το 1610 είναι σημαντική οικογένεια στη Ζάκυνθο (πηγή: site ΑΡΓΟΛΙΚΗ ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ» και site «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΠΙΘΕΤΑ»).

Συνεκτιμώντας τα ανωτέρω, το δυτικό αρχαίο τείχος (κίτρινη γραμμή) είχε κάποιον πύργο στο ανατολικό άκρο του μόλου του Πάλη, μετά ανέβαινε από αριστερά τη ρουκουτίμα μέχρι το μεγάλο βράχο, πιθανόν

μετά έστριβε δυτικά ακολουθώντας τον γκρεμό που σχημάτιζε το μικρό λατομείο, μετά με έναν άλλο πύργο εκμεταλλευόταν το μικρό ύψωμα όπου το σπίτι του Διαμαντάρα και μετά ανηφόριζε στον βράχο του Σκλαβούνου, για να συνεχίσει προς τον ναό των Ταξιαρχών.

Αμέσως μετά το μόλο του Πάλη και σε συνέχεια αυτού, ξεκινούσε ένα «κρηπίδωμα» από μεγάλες πέτρες. Αρχίζει από τη ρουκουτίμα και κάλυπτε το σπίτι του Γεωργίου Κομμά (Ντεμαρόκου) (και αυτό ήταν παλιά σπίτι Κουτούβαλη) και Δράκα (Τσετσέρη). Μπροστά από το κρηπίδωμα υπήρχε μεγάλη αποχή με κομμάτια του αρχαίου τείχους. Συνέχεια του κρηπιδώματος ήταν ο μόλος του Νίκα (της Λιωλιώς ή κυρά Βαγγιελιώς) ακριβώς μπροστά στο σπίτι του. Είχε μια τεράστια ορθογωνική αρχαία πέτρα μήκους 2 μέτρων όπου έπιαναν τα καΐκια. Όλες οι πέτρες του ήταν μεγάλες. Μπροστά του συνέχιζε η αποχή, αλλά βαθειά υπήρχαν πολλά μεγάλα κομμάτια αρχαίου τείχους που τα είχε παρασύρει το κύμα, βυθισμένα πλέον τα περισσότερα μέσα στη λάσπη του βυθού. Τα λέγαμε πλάκες. Σε αυτές έφτιαχναν θελάμια τα χταπόδια και βουτούσαμε, τις ανασηκώναμε, όσες μπορούσαμε, με κόπο και βγάζαμε χταπόδια.

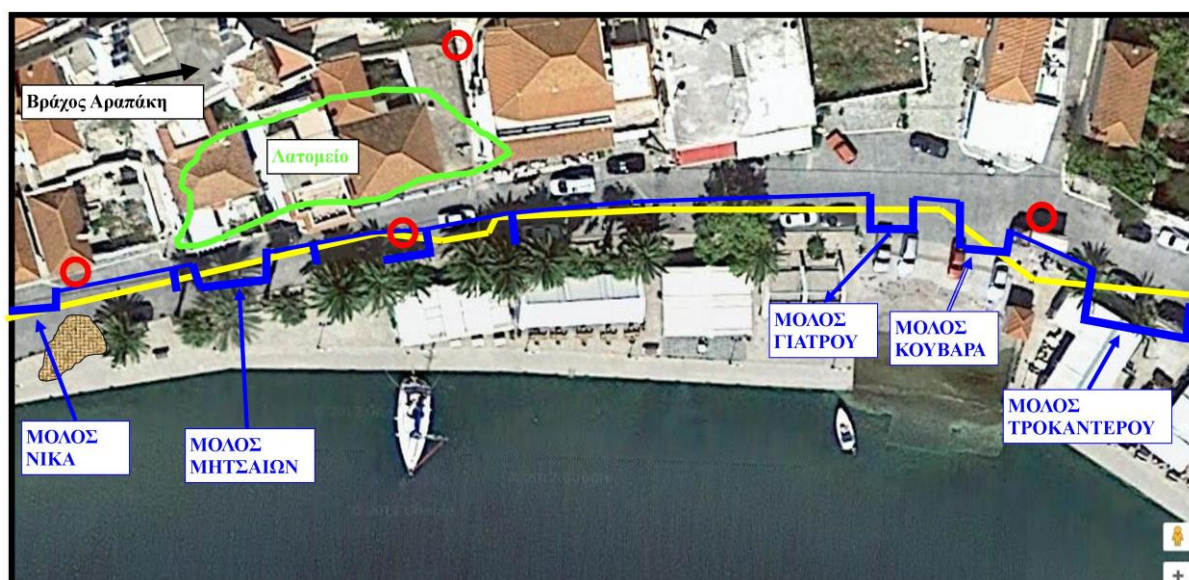
Και εδώ υπήρξε αρχαίο λατομείο και πίσω από τα σπίτια υπήρχε κάθετος γκρεμός που τα υπερέβαινε σε ύψος.

ΑΠΟ ΜΟΛΟ ΝΙΚΑ ΕΩΣ ΜΟΛΟ ΤΡΟΚΑΝΤΕΡΟΥ.

Μετά από το σπίτι του Νίκα άρχιζε η μάντρα του σπιτιού του Βασιλείου (**Εικόνα 38**).

Παράλληλα με αυτήν, στην αμμουδιά, υπήρχαν ίχνη αρχαίου κτίσματος με πέτρες και τούβλα (πρώτος κόκκινος κύκλος από αριστερά στη φωτογραφία). Εδώ το κύμα μάζευε την άμμο και κάναμε μπάνιο όλα τα πιτσιρίκια των Μαντρακιών αλλά και μεγάλοι. Ήταν η «Μπανιέρα της Λιωλιώς». Υπήρχαν μέσα στη θάλασσα σε σειρά 5-6 αρχαία μπλόκια και 2-3 σκόρπια σε απόσταση 4-5 μέτρα από τα κτίσματα. Πιθανόν αυτή η σειρά να έδειχνε πού περνούσε το αρχαίο τείχος. Αν με τη φουρτούνα

εμφανίζονταν πέτρες στον αμμουδερό βυθό τις απομακρύνουμε για να παίζουμε άνετα. Σε βάθος 4-5 μέτρων υπήρχαν οι «πλάκες» μεγάλα επίπεδα κομμάτια αρχαίου τείχους. Με φουρτούνα δύσκολα πέρναγες από τη μικρή αμμουδιά, πατώντας πάνω στο αρχαίο κτίσμα. Η Μπανιέρα τελείωνε στο επίμηκες μαντράκι του μπάριμπα Γκίκα που έμενε στον πύργο των Μητσαίων. Ακολουθούσαν 2-3 μέτρα αμμουδιάς με βυθό που ήταν γεμάτος με μικρές πέτρες. Αμέσως μετά άρχιζε ο μόλος των Μητσαίων (νεότερα χρόνια, μαντράκι του Κανέλλη). Στη μια άκρη του είχε πεταμένες σε σωρό 2-3 μυλόπετρες λιτριβιού. Προς τη θάλασσα οι περισσότερες πέτρες είχαν καταπέσει, και υπήρχε χώμα με πολλά τούβλα, προφανώς από την κατεδάφιση του σπιτιού των Μητσαίων (τότε ιδιοκτησία του παππού μου Βασίλη Κανέλλη) που την Κατοχή το έκαψαν οι Γερμανοί. Χρησιμοποιείτο η επιφάνειά του μόλου για εργασίες υπαίθριες του ξυλουργείου και βαρελάδικου του θείου μου Θεόδωρου Κανέλλη.

Εικόνα 38. Από μόλο Νίκα έως μόλο Τροκαντερού.

Οι μόλοι το 1960 ήταν παραμελημένοι, γιατί δεν πιάνανε πια μεγάλα καΐκια. Βάρκες και κούντουλες των ψαράδων πιάνανε.

Από το Μαντράκι του Γκίκα μέχρι το Μουράλιο δεν υπήρχαν στη θάλασσα κομμάτια αρχαίων τειχών. Η παραλιακή ζώνη ήταν αρκετά

μέτρα φαρδιά με αλλεπάλληλα μπαζώματα και όλα τα απομεινάρια τείχους, όπου αυτά υπήρχαν, είχαν καλυφθεί.

Απέναντι από το μόλο ήταν το παλιό σπίτι των Μητσαίων. Πίσω του είχε απότομο γκρεμό και τον βράχο του Αραπάκη. Και εδώ ήταν αρχαίο λατομείο. Πάνω στον γκρεμό ήταν ο πύργος (κουλές) των Μητσαίων, που στους τοίχους του είχε λίγες πολεμίστρες σαν σχισμές (μασγάλια). Οι τοίχοι του είχαν μεγαλύτερη κλίση προς τα μέσα από ό,τι τα κοινά σπίτια. Μέσω του υπογείου του έβγαζε με μικρή πορτούλα κάτω από τον βράχο του Αραπάκη στη βορινή αυλή του σπιτιού των Μητσαίων. Αυτό ήταν έργο μεταγενέστερο, γιατί το σπίτι των Μητσαίων ήταν κτίσμα μετά την Ανεξαρτησία.

Ο πύργος των Μητσαίων είναι χαμηλό κτίριο. Πιθανόν να ήταν ψηλότερο αρχικά (σαν μανιάτικος πύργος), με έναν ακόμη όροφο και ταράτσα, που αργότερα μεταποιήθηκε σε μικρό δίπατο σπιτάκι με κεραμοσκεπή. Δεν είχε τη δομή ισχυρού πύργου, αλλά πυργόσπιτου. Η Ανθούλα Δουρούκου είχε τη γνώμη ότι ήταν τριόροφος κάποτε ο πύργος και αυτό είναι το πλέον λογικό.

Λίγα μέτρα μετά τον μόλο των Μητσαίων ήταν ένα μικρό επίμηκες μαντράκι που πλέον είχε εγκαταλειφθεί και οι πέτρες του ήταν μόνιμα κάτω από το νερό.

Ακολουθούσε το μαντράκι του Τάσου Σπετσιώτη (Πιστρίκη). Είχε άμμο μόνο σε ένα μέρος της λεκάνης του. Σκάβοντας λίγο την άμμο υπήρχε ριζιμιάς ασβεστολιθικός βράχος (δεύτερος κόκκινος κύκλος στη φωτογραφία). Ο βυθός μεταξύ μόλου Μητσαίων και μαντρακιού Σπετσιώτη ήταν γεμάτος πέτρες, δεν έκανε κανείς εκεί μπάνιο, αν και εκεί που σκάει το κύμα υπήρχε λιγοστή άμμος. Στο στενό δρόμο μεταξύ σπιτιού Σπετσιώτη (αργότερα Μερτύρη) και Στεργίου υπήρχε ο βράχος της Μπολιατζούς, καταφανώς απομεινάρια αρχαίου λατομείου συμπαγούς ασβεστολίθου που κάποτε έφτανε μέχρι το μαντράκι του Σπετσιώτη. Από αυτό το λατομείο πρέπει να προέρχονται οι ορθογωνικοί ογκόλιθοι που ως αναλημματικό τείχος σχηματίζουν το επίπεδο, όπου τα σπίτια Απόστολου Γκάτσου (παλιά Μερκούρη) και κυρά Φωφώς (τρίτος κόκκινος κύκλος στη φωτογραφία).

Στη συνέχεια ήταν το επίμηκες μαντράκι του Στεργίου και απέναντι το σπίτι του. Εκεί συνήθιζαν να δένουν οι τράτες για καλάδα στα Μαντράκια. Εκεί είχε στημένη μια ξύλινη παράγκα ο Κώστας ο Κουβαράς για να εμπορεύεται τα ψάρια της τράτας του.

Από αυτό το σημείο και μέχρι το μόλο του γιατρού ήταν το 1960 αμμουδιά αλλά ο βυθός ήταν και αυτός με πέτρες. Εδώ είχε αναπτύξει το καρνάγιο του ο μπαρμπα Τάσος ο Κοκονάκης. Απέναντι ήταν το σπίτι του Τζιέρη (παλιά εκεί που ήταν η μάντρα του με ξερολιθιά, υπήρχε άλλο σπίτι πολύ παλιό από την κατεδάφιση του οποίου προήλθαν οι πέτρες της μάντρας) και το σπίτι του γιατρού Παπαδογιαννάκη (σπίτι της Ερινάκης Οικονόμου) που το έκαψαν οι Γερμανοί, και το 1960 είχε καταπέσει εκτός μιας γωνίας του.

Στο τέλος αυτής της αμμουδιάς ήταν ο μόλος του γιατρού Παπαδογιαννάκη που εγκαταλείφθηκε τελείως μετά το κάψιμο του σπιτιού. Παλιά εκεί ξεφόρτωναν αλάτι και άλλα εμπορεύματα, αφού ο γιατρός είχε το Μονοπώλιο σε ένα παράπλευρο κτίσμα προς το σπίτι της κυρα Φανιώς του Κουβαρά. Το 1962 το είχε ξεπλύνει η θάλασσα, όσες πέτρες μεταφέρονταν τις είχαν πάρει για τα διπλανά μαντράκια και είχαν απομείνει καμιά πενηνταριά πολύ μεγάλες από αρχαίο τείχος και κτίσματα. Εκεί πλέον άραζε τη βάρκα του ο μπαρμπα Σάββας ο Σχοινάς, αλλά μπαινόβγαινε πάντα ξυπόλητος, γιατί οι πέτρες ήσαν πλέον μέσα στη θάλασσα και αποκομμένες από την ακτή. Ακολουθούσε ο μικρός μόλος του Παναγιώτη Κουβαρά (της κυρά Φανιώς). Τον φρόντιζε και τον προστάτευε καθημερινά η κυρά Φανιώ μέχρι τον θάνατό της, εις μνήμην του Παναγιώτη και της παλιάς ωραίας ζωής. Κανείς δεν μπορούσε να το πειράξει, ιδιαίτερα τα πιτσιρίκια, και όποιος άραζε έδειχνε μεγάλη προσοχή. Μετά από 4 μέτρα αμμουδιάς ήταν ο μόλος του Τροκαντερού. Πολύ παλιό και ονομαστό μαντράκι. Στο βάση του είχε μεγάλες πέτρες ιδιαίτερα στη νοτιοδυτική γωνιά του. Εκεί ήταν μια μεγάλη πέτρα αρχαίου τείχους που είχε πάνω της κολλημένες μικρότερες. Εκεί καθόμασταν και ψαρεύαμε.

Ο βυθός μπροστά από το μαντράκι του Τροκαντερού ήταν σαν λάσπη μέχρι βάθους 7 μέτρων. Αυτός ο βυθός έφτανε μέχρι το μαντράκι του Στεργίου. Το κύμα ξέπλενε τα χώματα που ρίχνανε στην αμμουδιά και

στα βαθιά «έστρωνε» τον βυθό με λάσπη, ενώ στα ρηχά εμφανίζονταν μικρές πέτρες.

Ανάμεσα μόλου Κουβαρά και Τροκαντερού υπήρχε μικρή αμμουδιά με στρωτό αμμουδερό βυθό όπου κάναμε μικρά μπάνιο. Εκεί με τσιμέντο ήταν ένας βραχίονας που τελείωνε σε ένα τσιμεντένιο τετράγωνο απ' όπου έβγαине ο σωλήνας κεντρικής αποχέτευσης. Όμως νερό υπήρχε σε λίγα σπίτια, χωρίς λουτρά. Έτσι δεν έβγαζε παρά ελάχιστα λύματα.

Μπροστά από τη σημερινή γλίστρα και το εκεί αντλιοστάσιο λυμάτων (τέταρτος κόκκινος κύκλος) κατά την εκσκαφή για να περάσει ο αγωγός λυμάτων αποκαλύφθηκε ένα σημαντικό αρχαιολογικό ίχνος: Ένα μεγάλο βάθρο κτιστό και επενδεδυμένο εξωτερικά με λεπτό μάρμαρο. Έδειχνε να είναι η βάση μεγαλοπρεπών μνημείου ή αγάλματος, φυσικά μέσα στα τείχη της πόλης. Δυστυχώς καλύφθηκε, χωρίς να ειδοποιηθεί η αρχαιολογική υπηρεσία από τους επόπτες των εργασιών.

ΑΠΟ ΜΟΛΟ ΤΡΟΚΑΝΤΕΡΟΥ ΕΩΣ ΜΑΝΤΡΑΚΙ ΜΠΑΡΜΠΑ ΘΑΝΑΣΗ.

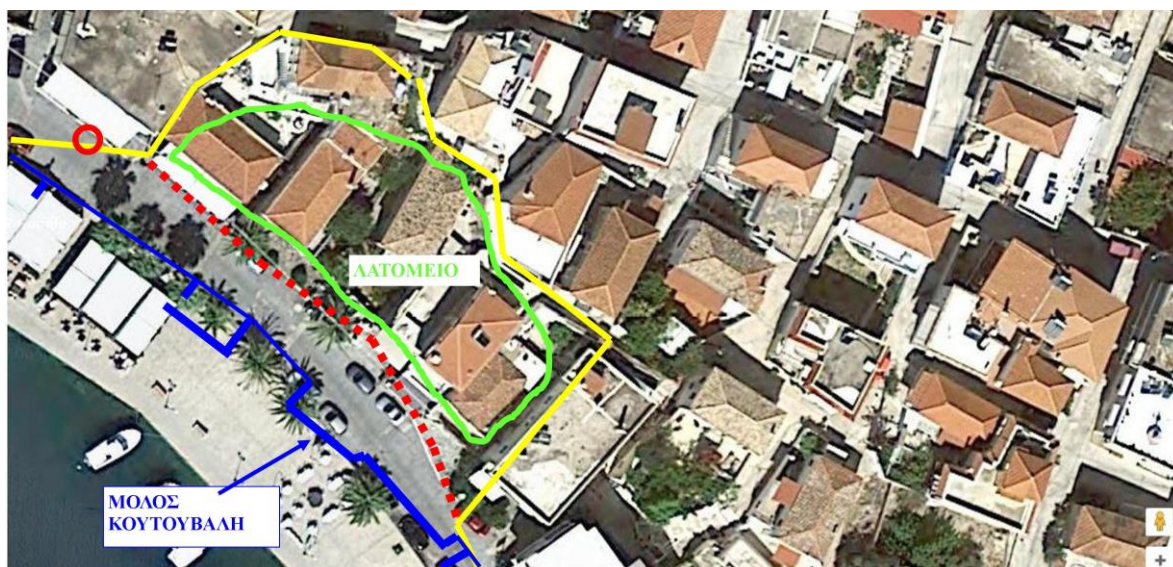
Μετά του Τροκαντερού άρχιζε αμμουδιά που και αυτής ο βυθός ήταν με μικρές πέτρες (**Εικόνα 39**). Σε ένα σημείο της, 5 μέτρα από το μόλο του Τροκαντερού, υπήρχε μικρό επίμηκες μαντράκι. Ήταν το μαντράκι του Αργύρη του Καισαρέα, όπου για λίγα χρόνια άραζε τη βάρκα του. Το έφτιαξε στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Είχαμε γκρεμίσει στην αυλή του σπιτιού μας το παλιό πατητήρι και τα αχούρια και τα μπάζα με τις πέτρες τα μεταφέραμε κατά την παλιά συνήθεια και τα ρίξαμε δίπλα και ανατολικά του μόλου του Τροκαντερού. Οι ψαράδες αμέσως διάλεξαν πέτρες για να ενισχύσουν τα μαντράκια τους και ο μπαρμπα Αργύρης έφτιαξε κοντά το μικρό μαντράκι του.

Μετά ερχόταν το Μαντράκι του Λούτζα.

Η αμμουδιά αυτή είχε απέναντι το παλιό σπίτι των Ταρουσαίων, παλιάς ναυτικής οικογένειας με ιστιοφόρα. Πιθανόν να χρησιμοποιούσαν τον μόλο του Τροκαντερού (Οικονόμου), ή πολύ παλιά να ήταν δικός τους,

αφού οι Οικονόμου ήταν αγρότες, και ο μπάρμπα Γιάννης Τροκαντερός τον χρησιμοποιούσε για να απλώνει τραπέζια του κέντρου του, όπως παλιά και ο πατέρας του Άγγελος Οικονόμου.

Το μαντράκι του Λούντζα (Δημήτρη Μερτύρη) είχε σχηματιστεί ως εξής: Όταν έκτισε το παραλιακό σπίτι ο Φασιλής (παππούς της Ανθούλας Λαζαρίδου – Δουρούκου), έφτιαξε ένα μεγάλο επίμηκες μαντράκι με μεγάλες, οι περισσότερες αρχαίες, πέτρες. Δυτικά του υπήρχε και ένα μικρό επίμηκες. Αργότερα, περί το 1920 άρχισαν να ρίχνουν στα βαθιά πέτρες και δημιούργησαν ένα μαντράκι πολύ ψηλό με δύο εισόδους που έπαιρνε τρεις βάρκες, και τις προστάτευε απ' όλους τους καιρούς. Προφανώς ανήκε τότε σε περισσότερους ψαράδες.

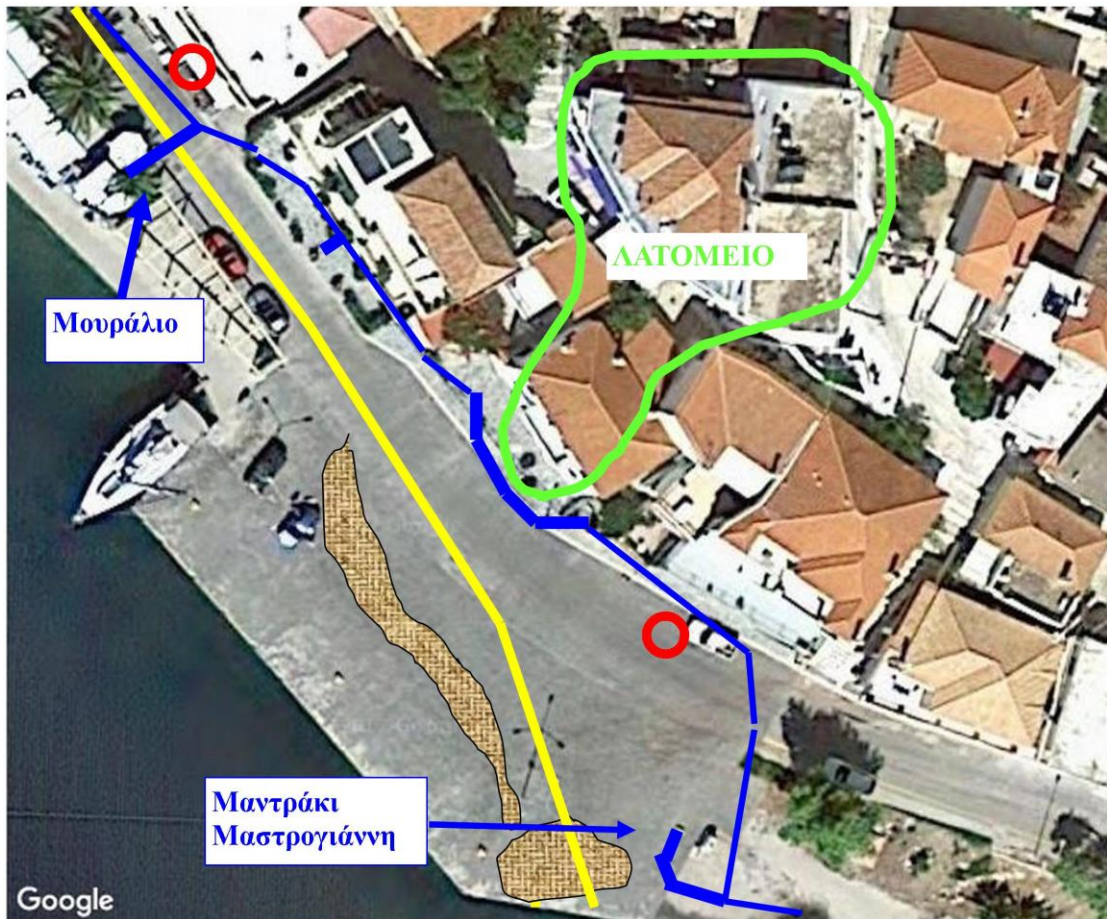
***Εικόνα 39.** Από μόλο Τροκαντερού έως μαντράκι μπαρμπα Θανάση (Χοντρού).*

Μπροστά από το σπίτι του Ταρούση και ακριβώς στη μάντρα του υπήρχε θεμέλιο αρχαίου τείχους (κόκκινος κύκλος). Απέναντι από τις

αποθήκες του Ταρούση σχεδόν στον χωματόδρομο υπήρχε άλλο θεμέλιο και δίπλα του είχε τοποθετηθεί κολώνα ρεύματος. Το αρχαίο τείχος (κίτρινη γραμμή) εμφανιζόταν στη βορειοδυτική γωνία του λιτριβιού του Μερτύρη και έφερνε το γύρω του λατομείου. Σε πολλά του σημεία είχε ύψος 1 με 2 μέτρα και εκεί παίζανε τα παιδιά αποκαλώντας τα τμήματα αυτά «καραβάκια». Έτσι το τείχος (κίτρινη γραμμή) μέχρι σχεδόν το Μουράλιο δεν ήταν παραθαλάσσιο, αλλά ακολουθούσε την γκρεμίλα του λατομείου.

Μετά το μαντράκι του Λούτζα υπήρχε αμμουδιά αλλά ο βυθός της είχε πολλές πέτρες. Στη συνέχεια ήταν ο μόλος του Κουτούβαλη που ήταν ενωμένος πια με το μόλο του Βρεττού. Παλιά ήσαν μικρότεροι οι μόλοι και άφηναν στο μεταξύ τους μικρή αμμουδιά. Όμως περί το 1962 – 1963 ο Νικολός Κουτούβαλης άνοιξε ταβέρνα στο σπίτι του και επέκτεινε το μόλο και τον έστρωσε καλά για να βγάζει τραπέζια, ενώ ο Κοσμάς ο Βρεττός που ήταν τότε νερούλας του χωριού έκανε το ίδιο για να φτιάξει σκιά μεγάλη για το κάρο και το άλογό του. Πολλές πέτρες πήραν από τον καθαρισμό του παλιού σπιτιού του Βρεττού που είχε πλέον καταρρεύσει.

Αμέσως μετά ήταν το μαντράκι του μπαρμπα Θανάση του Λεωνίδα (Χοντρού) με της «ιερή πέτρα». Ήταν επίμηκες, μικρό, χαμηλό και φροντισμένο. Τελείωνε σε μια πλατιά πέτρα. Ο μπαρμπα Θανάσης με δυσκολία ανεβοκατέβαινε πια στη βάρκα, και η πέτρα αυτή του ήταν απαραίτητη. Καλός και άγιος, μη σε έβλεπε μόνον να περιεργάζεσαι την πέτρα.

Εικόνα 40. Από Μουράλιο μέχρι μαντράκι Μαστρογιάννη.

Αμέσως μετά άρχιζε μια μικρή αμμουδιά μέχρι το Μουράλιο (**Εικόνα 40**). Ήταν ολόκληρη μπροστά από το σπίτι του Προκοπίου, γνωστό παλιά και ως αποθήκη του Καΐρη, (το 1960 έμενε εκεί η οικογένεια Μουρμούρη) το οποίο ανατολικά είχε μεγάλη αυλή. Στην αμμουδιά υπήρχαν αρχαία κτίσματα (κόκκινος κύκλος αριστερά), δάπεδα και τοίχοι μέσα στη θάλασσα. Προς το τέλος της αυλής και ανατολικά, ήταν το επίμηκες μαντράκι που όλοι το λέγανε Μουράλιο (όχι Μουράγιο), ενώ περί το 1960 το λέγαμε και μαντράκι του Μουρμούρη. Το Μουράλιο ήταν ένας αρχαίος τοίχος. Άρχιζε από την αυλή και τράβαγε κάθετα προς την ακτή, μπαίνοντας κάπου 4 μέτρα μέσα στη θάλασσα. Τα άλλα περίπου 2 μέτρα στο άκρο του ήταν με πρόσθετες μεγάλες πέτρες. Ήταν αρκετά στενό, αλλά σταθερότατο. Ο αρχαίος τοίχος ήταν κτισμένος με πέτρες και συμπαγή τούβλα. Από την αμμουδιά το περνούσαμε κάθετα, σε ένα ύψος 60 πόντων. Και η αυλή είχε ίχνη αρχαίων δαπέδων και τοίχων.

Μπροστά από την αμμουδιά και το Μουράλιο, στα βαθιά, εμφανιζόταν πάλι η αποχή με τις πέτρες του αρχαίου τείχους η οποία ήταν πλέον συνεχής μέχρι το Φανάρι του Μπιστιού. Στη **Εικόνα 41** (αρχές δεκαετίας 1950) που προέρχεται από το οικογενειακό Αρχείο Καισαρέα (site ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ) βλέπουμε το Μουράλιο, ακόμη σε αρκετό ύψος.

Εικόνα 41. Το Μουράλιο. Πίσω του το νεότερο Λιτρίβι του Τροκαντερού που έμεινε μισοτελειωμένο κτίσμα χωρίς σκεπή.

Από το Μουράλιο ξεκινούσε το λιτρίβι του Τροκαντερού. Παλιά ήταν ένα μεγάλο κτίσμα. Μετά κατεδαφίστηκε και κτίστηκε πολύ καλύτερο, αλλά δεν μπήκαν σκεπή και κουφώματα και δεν λειτούργησε ποτέ. Εκεί έδεναν οι Τροκαντεραίοι (Μήτσος και Νάργος) τα γαϊδουράκια τους.

Η θάλασσα κτύπαγε στο κτίσμα και για να περάσεις έπρεπε με προσοχή να πατάς σε πέτρες. Μέχρι βαθειά ο βυθός ήταν γεμάτος πέτρες, σε σημείο να μη μπορείς να περπατήσεις.

Μετά το λιτρίβι ήταν το μικρό σπιτάκι του Γιάννη του Βόλη. Μπροστά του είχε λίγο χώμα και μετά πέτρες που έμοιαζαν σαν διαλυμένο επίμηκες μαντράκι με αρκετό φάρδος. Το λέγαμε μαντράκι του Βόλη, αλλά πλέον πού και πού κανένας ψαράς ύψωνε λίγες πέτρες για να δένει προσωρινά τη βάρκα του.

Αμέσως μετά ήταν ο ασβεστολιθικός βράχος της Μπαούλαινας, και μεταξύ αυτού και του σπιτιού της, μικρή εξωτερική αυλή. Ο βράχος χρησιμοποιείτο σπάνια από βάρκες.

Ανατολικά, εκεί που τελείωνε η αυλή, υπήρχε ένα ερειπωμένο κτίσμα, που με κίνδυνο το περνούσε κάποιος για να κατέβει στην απότομη ακτή κάτω από το σπίτι του Αρβανιτάκη και να συνεχίσει προς το μαντράκι του Μαστρογιάννη, όμως περπατώντας μέσα στη θάλασσα. Γι' αυτό όλοι πήγαιναν από τον απάνω δρόμο που περνούσε σύριζα από τον Βράχο του Βλαχοδημήτρη και το σπίτι του Αρβανιτάκη.

Όμως ο βυθός ήταν ρηχός, υπήρχαν έξω - έξω πολλά μεγάλα αρχαία ασβεστολιθικά μπλόκια, θεμέλια και δάπεδα αρχαίων σπιτιών (κόκκινος κύκλος δεξιά), ορατά κυρίως όταν περνούσαμε από κει με το πυροφάνι.

Μετά ήταν το μαντράκι του Μαστρογιάννη, προφυλαγμένο από νότια από τον ασβεστολιθικό συμπαγή βραχισμό, γι' αυτό είχε μέτωπο δυτικό κυρίως για να προφυλάσσει τη μικρή αμμουδίτσα όπου έβγαζε τη βάρκα του. Νοτιοδυτικά του Μαντρακιού και σε βάθος γύρω στα 6 μέτρα ήταν η μεγαλύτερη και πιο εντυπωσιακή αποχή από πέτρες του αρχαίου τείχους, σημάδι ότι σε αυτή τη θέση πρέπει να υπήρχε ισχυρός πύργος. Μέρος της αποχής στον βυθό σώζεται μέχρι σήμερα.

***Εικόνα 42.** Ο βραχισμός ανατολικά του μαντρακιού του Μαστρογιάννη έως την πρώτη μπανιέρα. Με καφέ χρώμα η αποχή που έχει σχηματιστεί από την κατάρρευση του αρχαίου παραθαλάσσιου τείχους.*

Και μετά το μαντράκι επί του βραχισμού ήταν δύο θέσεις βράχων όπου έδεναν πού και πού βάρκες (**Εικόνα 42**). Εδώ πετούσαν τις ανοιγμένες οβίδες μετά την Κατοχή οι ψαράδες της περιοχής, αφού είχαν αφαιρέσει (στο σπίτι τους!) το «υλικό» για δυναμίτια. Όλος ο βράχος ήταν αρχαίο λατομείο, όπως και η μπανιέρα του Μαστρογιάννη, μετά την οποία άρχιζε λατομείο πλακοειδούς ασβεστόλιθου.

ΜΑΝΤΡΑΚΙΑ ΚΑΙ ΜΟΛΟΙ.

Τα μαντράκια ήταν κατασκευασμένα για την πρόσδεση και προστασία της βάρκας. Τα επιμήκη μόνον για την πρόσδεση. Τα τύπου Γ έπαιρναν μια βάρκα στη λεκάνη τους, «του ιδιοκτήτη» του μαντρακιού, ενώ απ' έξω έδενε όποιος ήθελε, βάζοντας όμως και ένα χεράκι στη συντήρηση του μαντρακιού. Στην εσωτερική αμμουδιά του μαντρακιού έβγαζε έξω κατά προτεραιότητα τη βάρκα του ο ιδιοκτήτης και μετά όσοι χωρούσαν. Αλλά και στα επιμήκη μαντράκια οι ιδιοκτήτες είχαν προβάδισμα στο τράβηγμα της βάρκας κοντά στο μαντράκι τους. Άρα δεν άραζε ο

καθένας όπου έβρισκε. Οι θέσεις ήταν καθορισμένες από παλιές συνήθειες και διακανονισμούς διαδοχής.

Στις αμμουδιές ανάμεσα στα μαντράκια και τους μόλους έβγαζε έξω το καΐκι ή τη βάρκα του όποιος ήθελε, ακόμη και ξένος.

Πραγματική ιδιοκτησία δεν υπήρχε. Δεν τσακώνονταν μεταξύ τους οι ψαράδες, ούτε οι έχοντες τα παραλιακά σπίτια για τα μαντράκια και τους μόλους. Υπήρχε μεγάλη συνεργασία στη συντήρηση των μαντρακιών, στην επιτήρησή τους (όποιος πείραζε κάτι σε μαντράκι, τον παρατηρούσαν οι ψαράδες πριν επέμβει ο «ιδιοκτήτης»), στο τράβηγμα σκαφών στην αμμουδιά, στη συντήρηση των σκαφών, στη κατασκευή και στο νετάρισμα διχτυών και παραγαδιών. Σε αυτά βοηθούσε ευχαρίστως η πιτσιρικαρία των Μαντρακιών. Λειτουργούσαν άριστα παλιές συνήθειες και παραδόσεις, σεβαστές από όλους. Κατά το 1962 ένας Κοιλαδιώτης έβγαλε το γριγκρί και την ψαροπούλα στο καρνάγιο του μπαρμπα Τάσου Κοκονάκη και τις λάμπες μπροστά από το λιτρίβι του Μερτύρη όπου είχε το ναυπηγείο του ο Λούης (Λάζαρος Οικονόμου). Έμειναν εκεί πάνω από 3 χρόνια χωρίς να ενοχλείται κανένας, γιατί ο χώρος αυτός ήταν για γενική χρήση.

Όλα τα σύνεργα και εργαλεία της βάρκας τα άφηναν οι ψαράδες στα Μαντράκια. Δεν τα πείραζε κανένας.

Οι μόλοι είχαν πολλαπλή χρησιμότητα: Να εξυπηρετούν το άραγμα μεγάλων σκαφών, τη φόρτωση και εκφόρτωση εμπορευμάτων, την εξυπηρέτηση επαγγελματικών δραστηριοτήτων και τα άπλωμα τραπεζοκαθισμάτων. Γι' αυτό είχαν για δέστρες χοντρούς πασσάλους μπηγμένους στο χώμα τους. Συνήθως «ιδιοκτήτης» ήταν το απέναντι παραλιακό σπίτι - μαγαζί.

Ο μόλος του Τροκαντερού φαίνεται ότι ακόμη και πριν το 1900 εξυπηρετούσε το εκεί μεγάλο Καφενείο. Πιθανόν παλαιότερα να εξυπηρετούσε τους Ταρούσηδες που είχαν ιστιοφόρα.

Ο μόλος του γιατρού Παπαδογιαννάκη εξυπηρετούσε το Μονοπώλιό του, ίσως και για ένα διάστημα την Ταβέρνα που είχε ανοίξει ο Ανδρικός Πραχαλιάς.

Ο μόλος των Μητσαίων εξυπηρετούσε πιθανόν τη ναυτική οικογένεια του Μήτσα (Μίντζα) και αργότερα το ξυλουργείο - βαρελοποιείο Θεοδώρου Β. Κανέλλη.

Ο μόλος του Νίκα, χρησιμοποιείτο για να πιάνουν μεγαλύτερα ιστιοφόρα. Θεωρείτο ο πιο παλιός μόλος.

Ο μόλος του Πάλη εξυπηρετούσε τις ναυτικές και εμπορικές δραστηριότητες της οικογένειας Πάλη, η οποία πριν το 1900 είχε εκεί μεγάλο ψαράδικο και έφερε για πρώτη φορά πάγο στην Ερμιόνη. Αργότερα για ένα διάστημα ήταν εκεί η Μπουραρία του μπαρμπα Μήτσου Πάλη (Παλαιού) που ίσως να έβγαζε και τραπέζια στον μόλο. Αρχές 20^{ου} αιώνα υπήρχαν και άλλες ταβέρνες και μαγαζιά στα Μαντράκια (του Κώστα Κουτούβαλη, εκεί που μετά άνοιξε ταβέρνα ο Νικολός, του Πραχαλιά στο ισόγειο του Παπαδογιαννάκη δίπλα στο Μονοπώλιο, του Στεργίου, του Τάσου Σπετσιώτη που είχε και κουρείο).

Μετά την Κατοχή μεταξύ μαντρακιού Στεργίου και μόλου γιατρού Παπαδογιαννάκη αναπτύχθηκε το καρνάγιο του Κοκονάκη που κράτησε περίπου 20 χρόνια.

Τη δεκαετία του 1950 στα Μαντράκια λειτουργούσε μόνο το Καφενείο του Τροκαντερού, και ζωή έδιναν το καρνάγιο, το ξυλουργείο Κανέλλη, τα μικρά ναυπηγεία Μαστρογιάννη και Λούη, τα δεκάδες βαρέλια που τα κατέβαζαν στα μαντράκια για πλύσιμο, στανιάρισμα, επισκευή. Η δραστηριότητα των ιστιοφόρων είχε σταματήσει πλέον, όπως και των ναυτικών οικογενειών και των σφουγγαράδων. Μόνο ψαρόβαρκες είχαν απομείνει και κούντουλες. Κυρίως οι μόλοι έμειναν ασυντήρητοι πλέον εκτός του Τροκαντερού. Γι' αυτό οι παλιοί που είχαν γνωρίσει τα Μαντράκια στις δόξες τους έλεγαν «πάει, ερήμωσαν τα Μαντράκια!».

Αρχές δεκαετίας 1960 άνοιξε η Ταβέρνα του Νικολού Κουτούβαλη. Επεκτάθηκε ο παλιός μόλος του Κουτούβαλη και ενώθηκε με αυτόν του Βρεττού που ο Κοσμάς ήδη τον είχε επεκτείνει για να βάζει το άλογο και το κάρο του. Μετά από λίγο άνοιξε ταβέρνα στην αποθήκη του Στεργίου ο Κώστας ο Φασιλής και με λίγα μπάζα άπλωσε την παραλία για να βγάζει λίγα καθίσματα. Και τα δύο καταστήματα βάλανε Τζου Μποξ.

Στη συνέχεια τα παιδιά του Αντώνη Τζιέρη γκρέμισαν το παλιό σπίτι και τη μάντρα τους και έφτιαξαν μεγάλη ταβέρνα – φαγάδικο. Με τα υλικά της κατεδάφισης έφτιαξαν ένα μεγάλο μόλο στη θέση του καρνάγιου, όπου άπλωναν καλοκαίρι τραπεζοκαθίσματα.

Ο Κώστας ο Φασιλής αγόρασε το σπίτι του Προκοπίου και έκτισε εκεί το νέο κέντρο του και με τα μπάζα δημιούργησε μόλο που κάλυψε το Μουράλιο και την αμμουδιά μέχρι του Βρεττού. Αυτοί οι νέοι μόλοι δεν είχαν καμιά σχέση με τη δραστηριότητα των ψαράδων. Ήταν η αρχή της τουριστικοποίησης των Μαντρακιών. Ακολούθησε μετά από λίγα χρόνια το μπάζωμα των δυτικών Μαντρακιών και μετά των ανατολικών με τα έργα οδοποιίας μέχρι τον Αγιογιάννη. Μετά ακολούθησαν οι προκυμαίες, η σταμπωτή τσιμεντοεπίστρωση, που οδήγησαν στην αποκλειστική τουριστική χρήση του χώρου, αλλά και του κρηπιδώματος για την πρόσδεση τουριστικών σκαφών. Γρήγορα οι εναπομείναντες ψαράδες έφυγαν για το Λιμάνι πλην 2-3 ηρωικών. Το μόνο μέρος που σώθηκε, έστω και τουριστικοποιημένο, είναι τα δύο μαντράκια δυτικά, μεταποιημένα όμως, σε τσιμεντόκτιστα άχαρα μπλόκια, ό,τι απόμεινε από τα, για αιώνες, ένδοξα Μαντράκια.

ΜΑΝΤΡΑΚΙΑ ΚΑΙ ΜΑΝΤΡΑΚΙΩΤΕΣ.

Σαν συνοικία (μαχαλάς) τα Μαντράκια τη δεκαετία του 1950 ορίζονταν περίπου από την κόκκινη γραμμή στην **Εικόνα 43**. Περιλάμβανε κατ' εξοχήν σπίτια ναυτικών και ψαράδων που είχαν τις ασχολίες τους στην παραλία των Μαντρακιών. Κριτήριο ήταν και το αν κατέβαιναν τα παιδιά τους στα Μαντράκια να παίξουν και αν συμμετείχαν ως Μαντρακιώτες στις διαμάχες, φιλονικίες και παιχνίδια με τους άλλους μαχαλάδες. Υπήρχαν και οικογένειες που δεν είχαν το σπίτι τους στη συνοικία αλλά είχαν τις δραστηριότητές τους στα Μαντράκια. Η πολυμελής οικογένεια Σχοινά κατοικούσε κοντά στην Παναγία, όμως όλη μέρα βρισκόταν στα Μαντράκια στο καΐκι τους, και μετείχαν στο παιχνίδι και στις παρέες.

Ήταν μεν Μαντρακιώτες αλλά στον πετροπόλεμο μετείχαν πάντα ως Ταξιαρχιώτες.

Εικόνα 43. Η συνοικία Μαντράκια κατά τη δεκαετία του 1950.

Η συνοικία υποδιαιρείτο σε γειτονιές. Ρευστά τα όριά τους. Ήταν ο χώρος που έπαιζαν τα μικρά παιδιά, που οι γονείς ήθελαν να είναι υπό την επίβλεψη των κοντινών ανθρώπων, των γειτόνων. Μανάδες και γιαγιάδες της γειτονιάς είχαν στέκια για κουβέντι μέσα στη γειτονιά. Αν κάποια ερχόταν από άλλη γειτονιά θεωρείτο επισκέπτης. Θα της έλεγαν στο κουβέντι (πώς από δω;). Μέσα στη γειτονιά οι γυναίκες κυκλοφορούσαν με πρόχειρα ρούχα, ρούχα της νοικοκυράς. Για να πάνε σε άλλη γειτονιά, ή απλώς να περάσουν έπρεπε να ευπρεπιστούν. Ιδιαίτερα τα κορίτσια έπρεπε να παίζουν σε σοκάκια της γειτονιάς τους.

Στον κύκλο της γειτονιάς υπήρχε μεγαλύτερη αλληλοβοήθεια και εξυπηρέτηση. Υπήρχαν γειτονιές μεγάλες, υπήρχαν όμως και σημεία όπου τα σπίτια ήσαν λίγα και απομονωμένα. Έλεγαν: «ού καλέ, εσύ είσαι μια χαρά μεσ' τη γειτονιά σου, εγώ είμαι έρημη σαν τη καλαμιά, άνθρωπο δε βλέπω». Οι Μαντρακιώτες δεν είχαν την ψυχική επαφή της ενορίας, γιατί στον χώρο τους δεν είχαν εκκλησία, αντίθετα με τον πάνω

μαχαλά που προσδιοριζόταν ως Ταξιαρχιώτες (των Ταξιαρχών) και Συνμιριώτες (της Παναγίας). Τα παιδιά είχαν συνείδηση του χώρου της γειτονιάς τους και δεν επέτρεπαν εύκολα να περνούν παιδιά από άλλη γειτονιά, ή να παίζουν στον χώρο τους. Ήταν ψυχική δοκιμασία να πάει για ένα θέλημα ένα παιδί από το Μπίστι στους Μύλους. Δεν ήταν απίθανο περνώντας από μια ξένη γειτονιά να φάει το ξύλο του.

Για τους Μαντρακιώτες ο απέραντος παιδότοπός τους ήταν η παραλία τους. Αν δεν κατέβαιναν στα Μαντράκια, «δεν τους είχε ουσία», μέρα χαμένη δηλαδή. Οι δια βίου αναμνήσεις τους, οι διηγήσεις τους, οι αναφορές τους, έχουν να κάνουν με την παραλία των Μαντρακιών.

Ο παιδότοπός τους λειτουργούσε μέσα στον κόσμο των μεγάλων και αντίστροφα. Στα Μαντράκια δεν ξεχώριζες τελικά ποια είναι τα παιδιά και ποιοι οι μεγάλοι.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΝΑΥΤΙΚΩΝ ΨΑΡΑΔΩΝ ΚΑΙ ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΑΙΩΝ ΠΟΥ ΕΙΧΑΝ ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΜΑΝΤΡΑΚΙΑ.

Ενδεικτικά:

Κοντοπάνου, Κορδώνη, Βόλη, Γιώργη Μπαρδάκου, Γιάννη Μπαρδάκου (Γερμανού), Καρατζά, Βασίλη Μπαρδάκου, Οικονόμου (Κοτσογκιώνη) Προκόπη Φολώκα, Ναπολέον Σπετσιώτη, Σπετσιώτη (Ντελένια), Μερκούρη, Άγγελου Νοταρά, Μανώλη Νοταρά (Κοβόλου), Πάλη (Παλιού), Ανάργυρου Γκολεμά, Τάσου Γκολεμά, Διαμαντή Κουτούβαλη (Διαμαντάρα), Αντώνη και Γαβρίλη Γεωργίου (Σαλιάκου) Γιάννη Σκλαβούνου, Ταρούση, Χρίστου Φασιλή, Τέση, Μιχάλη Κομμά, Γιώργου Νίκα (Τζάνη), Σταμάτη Αραπάκη (Καμπαράδου), Λευτέρη Δράκα, Λάζαρου Δράκα (Τσετσέρη), Βασιλείου, Μητσα (Μίντζα), Γκίκα, Ταρούση, μπάρμπα Γιάννη Σπετσιώτη (απέναντι από Αραπάκη), Σάββα Σχοινά, Δαμιανού Οικονόμου (Πάκη) και των αδελφών του, Στεργίου, Θεοδόση Γκάτσου, Αντώνη Μουρμούρη, Γκάτσου (Τόγια), Παναγιώτη Κουβαρά, Μανώλη Λακούτση (Μουτάρη), Αργύρη Καισαρέα, Κατσογιώργη (Τάκιου), Γιάννη Ταρούση (Κουζούμη),

Κωσταντή Γκάτσου, Αντώνη Οικονόμου, Διονύση Οικονόμου, Γιάννη Οικονόμου (Νεότσιου), Βασίλη Κανέλλη, Θανάση Νίκα (Τζάνη), Γιώργη Νίκα (Τζάνη), Κώστα Κουβαρά, Δημήτρη Μερτύρη (Λούντζα), Μπαρδάκου, Γιάννη Κιούση (Γύπαρη), Κοσμέτου, Θανάση Λεωνίδα (Χοντρού), Κώστα Κουτούβαλη, Σπύρου Κουτούβαλη, Νόνη (Κολινέκα), Τάσου Καρακώστα, Κώστα Καρακώστα, Βλαχοδημήτρη, Λιναρδόπουλου, Φρατζέσκου Βούλγαρη, Τζιέρη (Καραβάνη), Γιάννη Σκούρτη (Κοκονίτσα), Νίκου Μουρμούρη, Μαντρογιάννη Κοτταρά.

Ναυτικές οικογένειες που έμεναν εκτός Μαντρακιών αλλά είχαν τα σκάφη και τις δραστηριότητές τους στα Μαντράκια: Σχοινάς, Παυλίδης, Καραλής, Περικλής Σκούρτης, Νίκος Νόνης, και πολλοί άλλοι.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΜΑΝΤΡΑΚΙΑ.

Στο σπίτι του Πάλη υπήρχε και πριν το 1900 μεγάλο ψαράδικο που πρωτοέφερε και πάγο. Μετά άνοιξε μπουραρία ο Μήτσος ο Πάλης (Παλαιός). Εκεί είχε τσαγκαράδικο ο Μαντανός. Στον βράχο ψηλά μπακαλοταβέρνα ο Μίμης ο Σκλαβούνος. Στου Τάσου του Σπετσιώτη, μπαρμπεροταβέρνα, στου Στεργίου παλιά καφενοταβέρνα και πιθανόν λιτρίβι, Στου Παπαδογιαννάκη καφενοταβέρνα του Αντρίκου Πραχαλιά και δίπλα το Μονοπώλιο του χωριού. Πίσω το λιτρίβι του Παπαδογιαννάκη. Το κέντρο του Τροκαντερού. Οι αποθήκες του Ταρούση, αργότερα για λίγο μαγαζί του Λαζαρίδη. Πιο μέσα η μπακαλοταβέρνα του Γιάννη Κ. Γκάτσου, του Διονύση Οικονόμου, το ξυλουργείο Βασίλη Κανέλλη (μετά μπακαλοταβέρνα Ανδριανού Γκάτσου), φούρνος Μερτυραίων, το Φαρμακείο Αγγ. Παπαμιχαήλ από αρχές 20^{ου} αιώνα μέχρι δεκαετία 1970. Δίπλα το λιτρίβι του Φαρμακοποιού. Η ταβέρνα του Παπαμιχαήλ (Γιαταγάνα) και το λιτρίβι του και παρακάτω το φαρνατζίδικο του Παπαφρέδου.

Στην Παραλία το λιτρίβι των Μερτυραίων, το λιτρίβι του Λαζαρίδη, το καφενείο του Κώστα Κουτούβαλη (αργότερα ταβέρνα του Νικολού).

Στην άκρη το λιτρίβι του Τροκαντερού και στη συνέχεια το ναυπηγείο Κοτταρά.

Από παράδοση στα Μαντράκια κατέβαζαν πριν τον τρύγο για επισκευή και προετοιμασία σχεδόν όλα τα βαρέλια της Ερμιόνης.

Στον μόλο των Μητσαίων έριχναν τον μεταλλικό σταυρό των Θεοφανείων. Στου Τροκαντερού τελείωναν οι εθνικές εορτές (Το Ηρώον έγινε στο Λιμάνι το 1930).

Στόλοι ελλιμενίζονταν στον κόλπο της Κάπαρης και έβγαζαν τα πληρώματα στα Μαντράκια.

Παραλιακό μονοπάτι για να βγεις μέσω Γκουριμέσι προς Μαγγούλα δεν υπήρχε. Ανέβαινες μεταξύ Βόλη και Φολώκα και από ένα μονοπάτι έβγαινες στο κέντρο του Οικονόμου. Από κει ή πήγαινες για Μαγγούλα, ή για τα μαγαζιά του πάνω μαχαλά, όπου ήταν παλιά η εμπορική κίνηση της Ερμιόνης. Από τον πλακόστρωτο δρόμο ανέβαινες στις εκκλησίες. Πολλοί ακολουθούσαν με τα ζα τους ενδιάμεση πολύ παλιά διαδρομή. Έπαιρναν το πλακόστρωτο από του Κουβαρά, έστριβαν αριστερά στον φούρνο των Μερτυραίων μέσα από το στενό του Παπαφρέδου, μετά έπαιρναν το στενό του μάρμπα Σάββα, και μετά ανηφόριζαν προς το σπίτι του Στρατηγού, και έβγαιναν στο πλακόστρωτο που οδηγούσε είτε προς Ταξιάρχη είτε προς Παναγία.

Αν αφαιρέσουμε τα παραλιακά σπίτια των Μαντρακιών, αυτά που έχουν μέτωπο κατευθείαν στη θάλασσα, θα βλέπαμε από το σπίτι του μπαρμπα Προκόπη του Φολώκα μέχρι το σπίτι του Απόστολου Γκάτσου (παλαιότερα Μερκούρη), έναν συνεχή σχεδόν κάθετο γκρεμό που σε πολλά σημεία υπερβαίνει τα 10 μέτρα. Τα σπίτια που βρίσκονται κτισμένα πάνω και κατά μήκος του γκρεμού θα φάνταζαν σαν απρόσιτες αετοφωλιές. Ο γκρεμός γίνεται προσιτός με μικρή κλίση μόνο στη ρουκουτίμα του Σκλαβούνου και στο στενάκι του Μερτύρη (βράχο της Μπολιατζούς). Τα πλοιάρια που ήταν αραγμένα ή τραβηγμένα στην αμμουδιά προστατεύονταν άριστα από τον γκρεμό, όχι μόνο με πυροβόλα όπλα, αλλά και με λιθοβολία. Πειρατές ήταν δύσκολο να

πλησιάσουν τους μόλους, γιατί ήσαν πλήρως εκτεθειμένοι. Έπρεπε να αποβιβαστούν σε μακρινότερη παραλία.

Στις παρακάτω φωτογραφίες μπορούμε να παρακολουθήσουμε τις αλλαγές που υπέστησαν τα Μαντράκια μέχρι τον «τουριστικό ενταφιασμό τους» με τη σταμπωτή τσιμεντόπλακα - ταφόπλακα:

***Εικόνα 44.** Φωτογραφία του 1937.*

Λεπτομέρεια από φωτογραφία του 1937 από το οικογενειακό φωτογραφικό αρχείο Ηρώς Λαζαρίδου (site ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ) (**Εικόνα 44**). Οι δύο βάρκες είναι αραγμένες στον μόλο του Τροκαντερού. Το πρώτο μικρό καΐκι στο μόλο των Μητσαίων.

Το μεγάλο ιστιοφόρο στον μόλο του Νίκα (Λιωλιώς). Αν και η κίνηση είχε μεταφερθεί προ καιρού στο Λιμάνι, εξακολουθούσαν να πιάνουν ιστιοφόρα σε αυτούς τους παμπάλαιους μόλους.

Εικόνα 45. Τα ανατολικά Μαντράκια το 1937.

Λεπτομέρεια από φωτογραφία περίπου του 1937 από το οικογενειακό φωτογραφικό αρχείο Ανθούλας Δουρούκου (site ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ) (Εικόνα 45). Τα ανατολικά Μαντράκια. Είναι κατά πολύ νεότερα από τους δυτικούς μόλους και έχουν τη δομή μαντρακιών για υποδοχή βάρκας, πλην του μόλου του Τροκαντερού.

Εικόνα 46. Φωτογραφία του 1956.

Λεπτομέρεια από φωτογραφία του 1956 από το οικογενειακό φωτογραφικό αρχείο Ανθούλας Δουρούκου (site ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ) (**Εικόνα 46**). Τα ανατολικά Μαντράκια δεν έχουν υποστεί αλλαγές.

***Εικόνα 47.** Τα Μαντράκια το 1962.*

Στην **Εικόνα 47** τα Μαντράκια περίπου το 1962. Στις δραστηριότητες έχει προστεθεί το Καρνάγιο του Κοκονάκη. Στα μαντράκια και στους μόλους δεν αράζουν πια μεγάλα καΐκια. Μόνο βάρκες και κούντουλες. Ένας τόπος μαγικός και μοναδικός.

Εικόνα 48. Τα Μαντράκια το 1964.

Ανατολικά μαντράκια περί το 1964 (**Εικόνα 48**). Η ταβέρνα του Νικολού έφερε σαν αποτέλεσμα την επέκταση του μαντρακιού του Κουτούβαλη και την ενοποίησή του με το μαντράκι του Βρεττού το οποίο δύο τρία χρόνια πριν είχε επεκτείνει ο Κοσμάς Βρεττός για να βάζει το κάρο και το άλογό του. Πιο πέρα η νέα ταβέρνα του Φασιλή στο παλιό σπίτι του Προκοπίου. Και εδώ καλύφθηκε το Μουράλιο και η μικρή παραλία και έγινε μόλος για άπλωμα καθισμάτων. Έτσι από του Νικολού ως το Μουράλιο έγινε ένας ενιαίος μόλος, όχι όμως από τους ψαράδες αλλά για τις υπαίθριες ανάγκες εστίασης. Η απαρχή της τουριστικής εκμετάλλευσης της παραλίας.

***Εικόνα 49.** Τα Μαντράκια το 1964. Το μεγάλο κέντρο των αδελφών Τζιέρη.*

Την ίδια περίπου εποχή δημιουργήθηκε το μεγάλο κέντρο του αδελφών Τζιέρη (**Εικόνα 49**). Με τα μπάζα από την κατεδάφιση του παλαιού σπιτιού και της μάντρας του Αντώνη Τζιέρη φτιάχτηκε ένας μεγάλος μόλος για τραπεζοκαθίσματα.

Αν και αρχικά τα νέα αυτά κέντρα έδωσαν ζωή και κίνηση στα Μαντράκια, δεν κατάφεραν να πάρουν τη κίνηση του Λιμανιού. Σταδιακά ξέπεσαν, του Νικολού έκλεισε, του Τζιέρη μετατράπηκε σε καφετέρια και του Φασιλή μια απλή ταβέρνα. Ήδη το κέντρο Τροκαντερό ήταν ένα καφενείο με ελάχιστη πρωινή πελατεία.

Στη συνέχεια άρχισε το μεγάλο μπάζωμα πρώτα προς τα δυτικά και μετά προς τα ανατολικά. Για πολλά χρόνια η παραλία των Μαντρακιών ήταν ισοπεδωμένα μπάζα που κατέληγαν στη θάλασσα. Όμως ακόμη άραζαν οι ψαράδες τις βάρκες και τα τρεχαντήρια τους και τα έβγαζαν στη στεριά. Δηλαδή ακόμη τα Μαντράκια ήταν το στέκι των ψαράδων και παιδότοπος μέχρι περίπου το 1990. Σταδιακά τσιμεντοστρώθηκε,

έγινε μια μοντέρνα προκυμαία που παραδόθηκε στην εστίαση, στον τουρισμό, στο αυτοκίνητο και στα κόττερα, αφού τελικά απαγορεύτηκε και το άραγμα στους ψαράδες.

Συμπεράσματα για τα Μαντράκια:

Από αιώνες ήταν το κύριο λιμάνι του αμυντικού οικισμού, της καστροπολιτείας του Καστρίου.

Η έκτασή του ήταν από το σπίτι του Διαμαντή Κουτούβαλη μέχρι τον βράχο της Μπολιαζούς. Στο δυτικό άκρο φαίνεται να δέσποζε πυργόσπιτο στο σπίτι του Διαμαντή Κουτούβαλη, και ανατολικά ο πύργος (κουλές) των Μητσαίων. Στο μεταξύ τους δέσποζε μια σειρά σπιτιών κολλητών το ένα δίπλα στο άλλο κτισμένων πάνω στον γκρεμό των αρχαίων λατομείων.

Όλη η ναυτική αλλά και εμπορική κίνηση γινόταν τον παλιό καιρό στα Μαντράκια.

Για αιώνες όχι μόνο οι ναυτικοί αλλά όλοι οι κάτοικοι του Καστρίου «κατέβαιναν στα Μαντράκια». Εκεί έπαιζαν οι Μαντρακιώτες αλλά και πολλά άλλα παιδιά ναυτικών που ζούσαν στον πάνω μαχαλά.

Όταν ο οθωμανικός στόλος έπιανε στον κόλπο της Κάπαρης, σημείο επιβίβασης – αποβίβασης, φόρτωσης – εκφόρτωσης ήταν οι μετέπειτα μόλοι Πάλη, Νίκα, Μητσαίων.

Οι εθνικές και θρησκευτικές εορτές, τα πανηγύρια, τα γλέντια γίνονταν στα Μαντράκια.

Όλοι οι μετέπειτα Μαντρακιώτες ανήκαν στην ενορία των Ταξιαρχών, ο ναός των οποίων θεωρείτο ναός των ναυτικών και των ψαράδων.

Τα ιστιοφόρα και τα μικρότερα πλοιάρια πιάνανε στα Μαντράκια.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι η συνοικία Μαντράκια ήταν το πρώτο άπλωμα του αμυντικού οικισμού Καστρί προς τη θάλασσα, όταν ο φόβος των πειρατών άρχισε να εκλείπει, κυρίως δε μετά την Ανεξαρτησία. Προς τα εκεί κατέβηκαν και έκτισαν νέα σπίτια όχι μόνο οι παλιές ναυτικές οικογένειες του Καστρίου, αλλά και γαιοκτήμονες, όπως οι Οικονομαίοι.

ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ

Η ΠΑΛΙΑ ΑΚΤΟΓΡΑΜΜΗ ΤΟΥ ΛΙΜΑΝΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΤΕΙΧΟΣ.

Στον όρμο του Λιμανιού κατά την Κλασική Εποχή η θάλασσα ήταν περί τα 4 μέτρα χαμηλότερα (**Εικόνα 50**). Το ρέμα του Καταφυκίου και τότε πλημμύριζε τον κάμπο και άφηνε τη λάσπη του στον βυθό του όρμου. Η κόκκινη εστιγμένη γραμμή δείχνει την τότε ακτογραμμή η οποία ήταν αμμουδιά – λασπουριά εκτός ορισμένων τμημάτων της στο Μπίστι.

Το αρχαίο τείχος (κίτρινη γραμμή) ακολουθούσε την ακτογραμμή. Το βορινό λιμάνι της αρχαίας Ερμιόνης είχε λεκάνη τεχνητή, δηλαδή δημιουργημένη στις προσχώσεις του Καταφυκίου με εκσκαφή. Πιθανόν στην αρχή του Μπιστιού να υπήρχε και δεύτερο μικρό λιμανάκι (ίσως παλαιότερο). Εκεί υπάρχουν σήμερα δύο τεχνητοί ύφαλοι με πέτρες που πιθανόν να ήταν θαλασσινοί πύργοι στην μπούκα του μικρού λιμανιού. Στα ρηχά διακρίνονται θεμέλια. Οι ύφαλοι έχουν διαστάσεις 30X20 μέτρα και ύψος πάνω από 2 μέτρα. Η επιφάνεια του δυτικού υφάλου είναι μόλις μισό μέτρο κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας και μόνο βάρκες περνούν από πάνω του χωρίς να κοστάρουν.

Εικόνα 50. Το Λιμάνι της Ερμιόνης.

Ο ΚΑΙΡΟΣ ΣΤΟΝ ΟΡΜΟ ΤΟΥ ΛΙΜΑΝΙΟΥ.

Ο όρμος είναι προφυλαγμένος από τον νοτιά και τη σοροκάδα. Ο πουνέντης τον πιάνει, φυσάει δυνατά, αλλά δεν προλαβαίνει να σηκώσει κύμα. Το ίδιο και ο βοριάς.

Παρ' όλα αυτά σκάφη αραγμένα στην ακτή προς την πόλη υποφέρουν και σέρνονται οι άγκυρές τους. Ο γραίγος μπαίνει στον όρμο και κτυπάει την ακτή προς την πόλη. Ο δυνατός γραιγολεβάντης μετά από θυελλώδη καιρό (μαύρα βέλη στην **Εικόνα 50**), σπάνιος μεν, αλλά ερχόμενος από το άνοιγμα Ύδρας – Τσελεβινιών φέρνει πελαγίσιο κύμα και

συνταράσσει κάθε παραθαλάσσια κατασκευή. Τα μαντράκια δεν τα χαλάει απλώς, αλλά τα διαλύει, σκάβοντας συγχρόνως την αμμουδιά. Το μόνο σημείο που πιάνει ελάχιστα είναι η θαλάσσια ζώνη στη ρίζα του Κροθιού προς το γήπεδο του Ερμή. Μόνο αυτό το σημείο είναι ασφαλέστατο καταφύγιο για σκάφη. Εκεί άφηναν τα ιστιοφόρα τους οι Ερμιονίτες όταν επέστρεφαν από τη Μπαρμπαριά (αρχές Οκτωβρίου), εκεί τα καλαφάτιζαν και τα έβαφαν πλαγιάζοντάς τα, για να ξεκινήσουν νέο ταξίδι τον Μάρτη.

Ο δυνατός γραιγολεβάντης, μη βρίσκοντας αντίσταση σε βράχια, υπέσκαψε γρήγορα την αμμουδιά και κτύπαγε άμεσα το αρχαίο παραθαλάσσιο τείχος. Ναι μεν ο Πausανίας το 155 μ.Χ. γράφει για τείχος που έζωνε την πόλη και για αρχαία λιμάνια, αλλά όταν το τείχος της πόλης έχασε την σημασία του και τη θέση του πήρε το κάστρο στο Μπίστι, τότε άρχισε η λιθαγωγία που ήταν και πολύ πιο εύκολη και αποδοτική στο τείχος του Λιμανιού και το επίπεδο μέρος της πόλης. Μένοντας το τείχος μόνο με τις εσωτερικές πέτρες, έχοντας ανέβη αρκετά και η επιφάνεια της θάλασσας, έγινε εύκολη λεία του γραιγολεβάντη, ο οποίος πηδώντας μέσα στο επίπεδο παραθαλάσσιο τμήμα της πόλης, ισοπέδωσε με τα χρόνια τα πάντα.

Έτσι και το μέρος του βυθού μέχρι του Ταρούση ήταν ρηχό και ο βυθός γεμάτος αρχαίες πέτρες και θεμέλια, και ας υπήρχε από πάνω τους ένα στρώμα λάσπης. Η θάλασσα απείχε 4-5 μέτρα από τα σπίτια, και ένας χωματόδρομος έβγαζε προς το σπίτι του Κιούση. Το μόνο σημείο με κάποιο βάθος για να προσεγγίζουν ιστιοφόρα ήταν η Σκάλα του Γαλιώτη, μπροστά από το σπίτι του Κιούση (Πανωραίας Μερτύρη). Αυτή η σκάλα πρέπει να λειτουργούσε πολύ πριν την Επανάσταση του 1821, ίσως και από τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής Εποχής. Και σήμερα στον βυθό διακρίνονται τελείως διαλυμένα δύο επιμήκη μεγάλα μαντράκια που πιθανόν να ενώνονταν και να σχημάτιζαν μόλο. Μέχρι να γίνει ο πρώτος προβλήτας στο λιμάνι, ιστιοφόρα μόνο στη σκάλα του Γαλιώτη μπορούσαν να προσεγγίσουν.